

Antička Siscija - o urbanističkom uređenju i konzervatorskim intervencijama

Jajčinović, Filip

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:863360>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-29**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Ak. god. 2023./2024.

Diplomski rad

ANTIČKA *SISCIA* – O URBANISTIČKOM UREĐENJU I
KONZERVATORSKIM INTERVENCIJAMA

Filip Jajčinović

Mentor:

dipl. ing. arh., dr. sc. Zlatko Jurić, red. prof.

Komentor:

dr.sc. Ivana Tomas, doc.

Zagreb, svibanj 2024.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

ANTIČKA *SISCIA* – O URBANISTIČKOM UREĐENJU I KONZERVATORSKIM INTERVENCIJAMA

Ancient Siscia – on urban planning and conservation interventions

Filip Jajčinović

SAŽETAK

U radu su opisane različite faze urbanističkog razvoja antičke Siscije, jednog od istaknutijih gradova rimske provincije Panonije. O njihovim pojedinostima svjedoče brojni ostatci arhitektonskih struktura čiji su pronalasci činili sastavni dio gotovo svih arheoloških i geofizičkih istraživanja dosad provedenih na području jezgre današnjeg grada Siska. Na primjerima arheoloških lokaliteta *Siscia in situ*, Sisak – sv. Kvirin i Sisak – željeznički kolodvor objašnjena je važnost iskorištavanja njihovog prezentacijskog potencijala. Fokus je ipak usmjeren prema opisu konzervatorskih i restauratorskih metoda primijenjenih prilikom konsolidacije, odnosno zaštite antičkih struktura otkrivenih u sklopu istraživanja navedenih lokaliteta.

Ključne riječi: Antička Siscija, Arheologija, *Cardo maximus*, Forum, Konzervatorstvo, Restauracija, *Siscia in situ*, Sisak – sv. Kvirin, Sisak – željeznički kolodvor...

Rad je pohranjen u knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: broj stranica – 92; broj reprodukcija – 59

Mentor: dipl. ing. arh., dr. sc. Zlatko Jurić, red. prof.

Komentor: dr. sc. Ivana Tomas, doc.

Ocjenjivači: dr. sc. Marko Špikić, red. prof., dipl. ing. arh., dr. sc. Zlatko Jurić, red. prof, dr. sc. Ivana Tomas, doc.

Datum prijave rada: 21. 01. 2022.

Datum predaje rada: 29. 04. 2024.

Datum obrane rada: 09. 05. 2024.

Ocjena: 5

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Filip Jajčinović, diplomant na Istraživačkom smjeru – modul Konzervatorstvo diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Antička Siscia – o urbanističkom uređenju i konzervatorskim intervencijama rezultat mog istraživanja i samostalnog rada. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi navedenoj u bilješkama uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 29. travnja 2024.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. CILJ I METODOLOGIJA RADA.....	1
3. PREGLED ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA ANTIČKE SISIJE.....	3
4. GEOGRAFSKI POLOŽAJ.....	5
5. SISAK U ANTIČKIM VREMENIMA	6
6. O URBANISTIČKOM UREĐENJU ANTIČKE SISIJE	12
6.1. PRVA FAZA IZGRADNJE.....	12
6.2. DRUGA FAZA IZGRADNJE	13
6.3. TREĆA FAZA IZGRADNJE	14
6.4. DOBA FLAVIJEVACA	15
6.4.1. Ulična mreža i gradski blokovi	15
6.5. DOBA ANTONINA	16
6.6. DOBA SEVERA.....	17
6.6.1. Sisijski bedem	18
6.7. DOBA KONSTANTINA I NJегоVIH NASLJEDNIKA	18
7. ARHEOLOŠKI LOKALITET ANTIČKA SISIJA – ZAŠTITA I PREZENTACIJSKI POTENCIJAL	19
7.1. RAZINE ZAŠTITE LOKALITETA	22
7.2. PRIPREMA ZA KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKE ZAHVATE	23
7.3. ODABIR ZAMJENSKOG VEZIVNOG MATERIJALA.....	24
8. <i>SISCIA IN SITU</i> – KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI POSTUPCI, MJERE ZAŠTITE I ODRŽAVANJE LOKALITETA.....	24
8.1. KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI POSTUPCI PROVEDENI 2001. GODINE	26
8.2. MJERE ZAŠTITE I ODRŽAVANJE – STANJE LOKALITETA U SIJEČNJU 2007. GODINE	28
8.2.1. Žitnica (<i>Horreum</i>).....	28
8.2.2. Gradske zidine i kula	33
8.2.3. Održavanje rimske arhitekture na lokalitetu <i>Siscia in situ</i>	38
8.2.4. Arhitektonski elementi u svrhu prezentacije lokaliteta <i>Siscia in situ</i>	38
8.3. STANJE LOKALITETA U OŽUJKU 2024. GODINE	41
9. SISAK – SV. KVIRIN.....	52
9.1. SJEVERNI BEDEM ANTIČKE SISIJE	55
9.2. SJEVERNI ULAZ – FAZE PREGRADNJI I KONZERVATORSKI POSTUPCI	56
9.3. SANACIJA I KONZERVATORSKI POSTUPCI – JESEN 2014.....	65
9.4. ARHEOLOŠKI PARK SV. KVIRIN I INTERPRETACIJSKI CENTAR SEGESTIKA-SISIJA	67
10. SISAK – ŽELJEZNIČKI KOLODVOR.....	70
10.1. FORUM.....	71
10.2. <i>CARDO MAXIMUS</i>	73

10.3. PREZENTACIJA ARHEOLOŠKIH NALAZA S LOKALITETA SISAK – ŽELJEZNIČKI KOLODVOR	74
11. ZAKLJUČAK.....	81
12. POPIS SLIKOVNIH PRILOGA	83
13. POPIS LITERATURE.....	85
14. POPIS IZVORA	88
15. SUMMARY	88

1. UVOD

Podno jezgre današnjeg grada Siska leže ostatci antičke Siscije, grada čiji je značaj uvelike nadilazio granice jugozapadnog dijela panonske nizine. Između ostaloga, oni svjedoče o različitim fazama urbanističkog razvoja tog grada.¹ Ostatci antičke arhitekture obično posjeduju izražen prezentacijski potencijal koji je u Sisku iskorišten u vidu prezentacije lokaliteta *Siscia in situ* (sl. 1 – 1).² Ondje su krajem 20. st. otkriveni ostatci jugozapadnog dijela bedema, ugaone kule i monumentalne zgrade žitnice (*horreuma*).³ U svrhu prezentacije dijela nalaza obavljeni su konzervatorski i restauratorski zahvati.⁴ Nešto sjevernije, na lokalitetu Sisak – sv. Kvirin (sl. 1 – 2), otkriveni su ostatci sjevernog dijela bedema, monumentalnog ulaza u grad, glavnog karda i različitih drugih arhitektonskih struktura.⁵ Dio nalaza je zaštićen korištenjem metode ponovnog zatrpavanja, dok je dio također konzerviran i restauriran.⁶ Ondje bi u skorijoj budućnosti trebali biti uređeni arheološki park sv. Kvirin i interpretacijski centar Segestika-Siscija.⁷ Nedaleko od tog lokaliteta su prilikom provedbe projekta rekonstrukcije sisačkog željezničkog kolodvora (sl. 1 – 3) također otkriveni ostatci antičkih arhitektonskih struktura među kojima treba izdvojiti dijelove gradskog foruma i glavnog karda.⁸ Prezentacija nalaza uvrštena je u projektnu dokumentaciju rekonstrukcije kolodvora, a rezultirala je domišljatim i neuobičajenim rješenjima.⁹

2. CILJ I METODOLOGIJA RADA

Glavni je cilj rada pružiti što detaljniji uvid u pojedinosti zaštitnih postupaka provedenih na ostacima antičkih arhitektonskih struktura otkrivenim u sklopu istaživanja nekih od mnogobrojnih sisačkih arheoloških nalazišta. K tome, istaknut je i njihov znatan prezentacijski potencijal. Uz važnost pripremnih postupaka koji bi trebali prethoditi

¹ Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 363.

² *Management plan for the Roman town of Siscia, Croatia – Ljubljana Process II: Rehabilitating our common heritage*, 2014., str. 21.

³ Zoran Wiewegh, *Otkriće kule zapadnih zidina rimske Siscije*, *Arheološki radovi i rasprave* 14, 2004., str. 122.

⁴ Matija Marić, *Konzervacija rimske arhitekture u Hrvatskoj*, diplomski rad, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012., str. 74.

⁵ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 233-234

⁶ *Management plan for the Roman town of Siscia, Croatia – Ljubljana Process II: Rehabilitating our common heritage*, 2014., 22-23.

⁷ Tatjana Lolić, *Roman city of Siscia – Business plan*, Vijeće Europe, 2010., str. 3

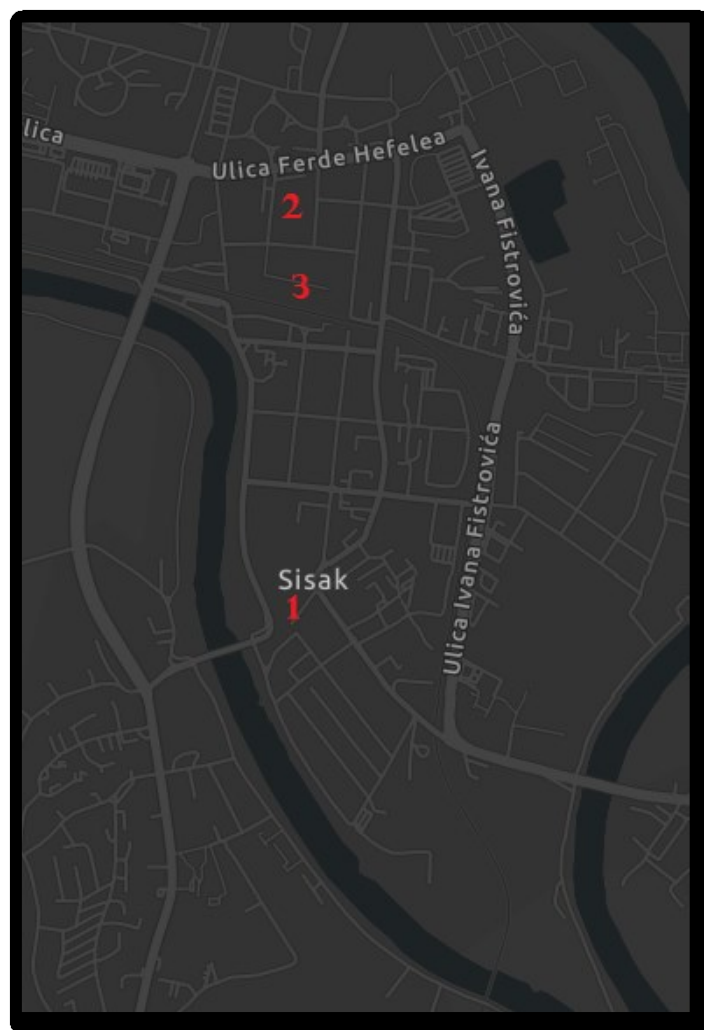
⁸ Tomislav Jerončić, Maris Mesarić, Ante Paro, *Zaštitna arheološka istraživanja na poziciji Sisak – željeznički kolodvor u 2013. i 2014. godini*, Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu 16, 2018., str. 193.

⁹ “Tako vam je to uvijek u Sisku”, <http://www.szz.hr/tako-vam-je-to-uvijek-u-sisku> (pregledano 15. ožujka 2024.)

provođenju konzervatorsko-restauratorskih zahvata, naglašen je i značaj ispravnog odabira zamjenskih građevinskih materijala upotrijebljenih prilikom izvedbe zaštitnih postupaka. Navedeno je pobliže pojašnjeno na primjerima već spomenutih lokaliteta *Siscia in situ* i Sisak – sv. Kvirin. S druge strane, arheološki je lokalitet Sisak – željeznički kolodvor istaknut kao primjer nesvakidašnjeg prezentacijskog uređenja.

U svrhu prikupljanja dijela podataka iznesenih u radu obavljene su konzultacije s nekima od djelatnika Konzervatorskog ureda u Sisku i Gradskog muzeja Sisak. Značajne su informacije prikupljene i uvidom u izdanja hrvatskih arheoloških godišnjaka.

Glavni je dio rada zbog cjelovitijeg razumijevanja tematike nadopunjen nešto opsežnijim uvodnim dijelom u kojem su uz okolnosti nastanka antičke Siscije opisane i najbitnije faze urbanističkog razvoja tog grada.

1 – *Siscia in situ* (1); Sisak – sv. Kvirin (2); Sisak – željeznički kolodvor (3) (izradio: F. Jajčinović)

3. PREGLED ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA ANTIČKE SISCije

Prva arheološka istraživanja provedena u Sisku usko su povezana uz djelatnosti novoosnovanog Narodnog muzeja u Zagrebu (1836.) i *Arheološkog društva Siscia* (1876). Od sredine 19. st., ona postaju sve učestalija. Informacije o najranijim istraživanjima tog grada (19. i poč. 20. st.) sačuvane su u unutar zbira dokumentacija smještenog u Arheološkom muzeju u Zagrebu – *Dossier Siscia 1851 – 1935*. U sklopu provedenih arheoloških kampanja prikupljena je uistinu zavidna količina pokretnog arheološkog materijala. Kontekst tih nalaza je samo u rijetkim slučajevima prikladno dokumentiran.¹⁰ Neki od položaja koji su istraživani tijekom druge polovice 19. st. su Rimska pivnica (Rimska ulica br. 5), Fersterova gostionica (Obala Ruđera Boškovića), dvorište i župnikova kuća kod ckrve Uzvišenja sv. Križa, dvorišni prostor i zgrada Malog Kaptola te segmenti JZ nekropole u Novom Sisku. Kvantitetom su se izdvajali nalazi prikupljeni tijekom uređenja obale i korita rijeke Kupe.¹¹ Krajem 19. i početkom 20. st. prikupljena su mnoga bitna saznanja – poznati su pravci pružanja rimskih bedema, položaji sjeverne i jugozapadne nekropole te komunikacije kojima je Siscia bila povezana s drugim gradovima Carstva. Već je u to doba na desnoj obali Kupe određen i smještaj prapovijesnog naselja Segestika.¹²

Godine 1951. osnovan je Gradski muzej Sisak, a svojim se doprinosom u narednim desetljećima posebno istaknuo Stjepan Vrbanić, prvi ravnatelj te institucije i voditelj glavnine arheoloških istraživanja. U sklopu zaštitnih arheoloških istraživanja provedenih zbog nastanka brojnih novogradnji prikupljeni su, a potom i dokumentirani vrijedni nalazi. U istraživanjima su, osim Gradskog muzeja Sisak, sudjelovali i Arheološki muzej Zagreb te Konzervatorski zavod iz Zagreba.¹³ U to su doba otkriveni položaji antičkih termi i jugoistočne nekropole te brojni objekti reprezentativnog karaktera. Zabilježeni su i dijelovi rimskog opkopa, gradskog bedema, ulične mreže, nosača mosta, vodovodnog i kanalizacijskog sustava te ostatci drvene građe iz najranijih faza urbanizacije Siscije.¹⁴

¹⁰ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 20-21.

¹¹ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 21-22., Dejan Pernjak, Vlatka Vukelić, *Public and private games in ancient Siscia*, *Histria Antiqua* 21, 2013, str. 260.

¹² Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 23.

¹³ *Isto*, str. 24-25.

¹⁴ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 25-27., Vesna Nenadić, *Prilog proučavanju antičke Sisciae*, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 3 – 4, 1986/1987., str. 74., Zoran Wiewegh, *Otkriće kule zapadnih zidina rimske Siscije*, *Arheološki radovi i rasprave* 14, 2004., str. 122.

Brojna su arheološka istraživanja sisačkih lokaliteta provedena i od osamdesetih godina 20. st. pa sve do danas. Godine 1985. je, za izrazito niskog vodostaja, istraženo korito rijeke Kupe. Pored brojnih pokretnih nalaza, ondje su otkriveni i ostatci dvjestotinjak drvenih pilota. U tom su periodu istraženi i brojni drugi položaji: C-12-B (Ulica F. Lovrića), Pogorelec, župna crkva Uzvišenja sv. Križa, Trg bana Josipa Jelačića (*Siscia in situ*), Ulica A. Starčevića 37 i 44, Povijesni arhiv (Frankopanska ulica), Sisak – sv. Kvirin, Žitni magazin, Osnovna škola 22. lipnja, zgrada Euroherca (Ulica I. K. Sakcinskog), Lučka kapetanija (Rimska ulica), Dunavski Lloyd (Rimska ulica), Sisak – željeznički kolodvor itd.¹⁵

Građevinski poduhvati koji su izvršavani unazad nekoliko stoljeća destabilizirali su djelomično očuvane temeljne i nadtemeljne zone arhitektonskih struktura antičkog predznaka. Prema procjenama koje se zasnivaju na gustoći izgradnje moderne infrastrukture, pretpostavlja se da je njome zahvaćeno oko 50% arhitektonskih elemenata koji potječu iz Siscije. Bez obzira na iznimno velik broj arheoloških sondi, dosad je istraženo tek od 3-5% područja kojim se u antičkim vremenima prostiralo središte antičke Siscije. Istraživanja su vršena na više od 500 lokaliteta. Samim time, Sisak se može uvrstiti među najistraživanija hrvatska nalazišta.¹⁶

Samo istraživanje arheoloških lokaliteta koji se nalaze direktno ispod suvremenih gradskih jezgri za arheologe je oduvijek bilo izazovno. Iskapanja su na takvim lokalitetima često u potpunosti onemogućena. U takvim je situacijama nužno pristupiti dostupnoj dokumentacijskoj građi te se osloniti na neinvazivne metode u koje se ubrajaju geofizička istraživanja.¹⁷ Ona su u Sisku provedena na nekoliko lokacija i rezultirala su prikupljanjem značajnih podataka:

- Park V. Nazora (1999.) – odgonetnuta je pozicija istočnog dijela gradskih obrambenih struktura.

¹⁵ Tomislav Jerončić, Maris Mesarić, Ante Paro, *Zaštitna arheološka istraživanja na poziciji Sisak – željeznički kolodvor u 2013. i 2014. godini*, Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu 16, 2018., str. 173., Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 27-31., Ivana Miletić Čakširan, *Tipološko kronološka klasifikacija rimske keramike iz Siscije*, Aleksandar Durman (mentor), Zagreb, 2019., str. 7., Rosana Škrkulja, *Zbirka koštanih igala Gradskog muzeja Sisak*, Godišnjak Gradskog muzeja Sisak br. 10, Sisak, 2010., str. 435., Tea Tomaš, *Sisak – Žitni magazin, retencijski bazen 8 (RB 8)*, Hrvatski arheološki godišnjak 3, Zagreb, 2006, str. 202., Zoran Wiewegh, *Otkriće kule zapadnih zidina rimske Siscije*, Arheološki radovi i rasprave 14, 2004., str. 122.

¹⁶ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 285.

¹⁷ *Isto*, str. 285.

- Sisak – Sv. Kvirin (2003.) – odgonetnut je položaj jednog od sjevernih gradskih blokova.
- Pogorelac – desna obala rijeke Kupe (2013.) – utvrđeno je postojanje gusto raspoređenih prapovijesnih objekata i rimske nekropole.¹⁸

4. GEOGRAFSKI POLOŽAJ

Grad Sisak je smješten na krajnjem jugozapadnom dijelu prostrane nizine koja se još od antičkih vremena naziva Panonijom.¹⁹ To ime potječe od riječi *Pannonii*, termina koji se koristi za ilirska plemena nastanjena uz dolinu rijeke Save.²⁰ Podatke o tim predjelima prvi donose antički pisci Strabon, Plinije, Apijan, Ptolomej i Dion Kasije.²¹ U reljefu Panonske nizine izdvajaju se doline rijeka Drave, Save i Kupe te brojnih njihovih pritoka. Velike dijelove tog prostora obuhvaćaju niske aluvijalne ravnice nad kojima se uzdižu pobrđa i planine.²²

Poput naselja koja su mu prethodila, grad Sisak je niknuo na iznimnom geostrateškom položaju prvenstveno određenom riječnim čvorištima.²³ Nedaleko tog područja se nalaze utoci rijeka Odre u Kupu i Kupe u Savu.²⁴ Takav je smještaj osigurao stabilan razvoj gospodarstva, trgovine i kulture.²⁵ Uz Kupu su obitavala plemena Kolapijana, dok su u neposrednoj blizini utoka te rijeke u Savu, živjeli Segestani.²⁶ Sisačko područje na istoku graniči s Posavinom, a na zapadu i jugu s pobrđem Banije. Samim time, kraj predstavlja prirodnu poveznicu između podunavsko-panonske nizine i krškog dinarskog prostora.²⁷

Na razvitak trgovinskih i prometnih obilježja je u velikoj mjeri utjecala Sava, rijeka koja se na istočnijim predjelima panonske nizine ulijeva u Dunav te povezuje prostranstva

¹⁸ *Management plan for the Roman town of Siscia, Croatia* – Ljubljana Process II: Rehabilitating our common heritage, 2014., str. 25.

¹⁹ Marija Buzov, *Segestika i Siscija – topografija i povijesni razvoj*, Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 10, Zagreb, 1993., str. 47.

²⁰ Marina Hoti, *Sisak u antičkim izvorima*, *Opuscula archaeologica* 16, Zagreb, 1992., str. 133.

²¹ Ivan Drnić, Ivana Miletić Čakširan, *Naselje iz mlađega željeznog doba na lijevoj obali Kupe u Sisku: Strabonova »Σισκία«?*, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 47, br. 1, 2014., str. 148.

²² Vesna Nenadić, *Prilog proučavanju antičke Sisciae*, Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 3 – 4, 1986/1987., str. 71.

²³ Marija Buzov, *Segestika i Siscija – topografija i povijesni razvoj*, Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 10, Zagreb, 1993., str. 47.

²⁴ Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 361.

²⁵ Marija Buzov, *Segestika i Siscija – topografija i povijesni razvoj*, Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 10, Zagreb, 1993., str. 47.

²⁶ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 8.

²⁷ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, *Bjelovarski učitelj* 26, br. 1 – 3, 2021., str. 11.

jugoistočne Europe s Posavinom, odnosno Podunavljem. Pored toga, položaj Siska je zahvaljujući toj rijeci povezan i s dijelovima srednje, odnosno zapadne Europe.²⁸ U svome dijelu toka koji prolazi kroz jugozapadnu Panoniju, Sava postaje izrazito niska rijeka plitkog korita s brojnim meandrima i mrtvim rukavcima.²⁹ Pod imenom Noar (*Noarus*), rijeku Savu u svojoj *Geografiji* spominje Strabon.³⁰ Dolina te rijeke je predstavljala najkraći put koji je od Italije vodio prema istoku, a spoznajom takve činjenice, interes Rimljana za tim dijelom Panonije jača.³¹ Dolinske značajke reljefa osjetno utječu na rano naseljavanje područja na kojem se danas nalazi Sisak. Krajevi sličnih karakteristika su od pamtivijeka imali ulogu obrambeno-strateških i prometno-trgovačkih koridora.³²

Prapovijesne su se zajednice, a potom i Kelti te Rimljani, pri odabiru lokacija pogodnih za podizanje naselja, vodili strogim kriterijima ponajprije izražavanim u geografskim odlikama koje opisuju pojedini teren.³³ Područje današnjeg Siska je bilo primamljivo i zbog obližnjih rudonosnih bazena sjeverozapadne Bosne i Hercegovine.³⁴ Na temelju opisanog, vrlo je izvjesno kako se radi o geografskom položaju čije su karakteristike prvim doseljenicima znatno olakšale odabir lokacije za podizanje naselja, te kasnije utjecale na sve do danas neprekinut kontinuitet nastanjivanja tog prostora.³⁵

5. SISAK U ANTIČKIM VREMENIMA

Izniman geostrateški položaj na kojem će nastati antička Siscija prepoznat je već u prapovijesti. Prema antičkim piscima Pliniju, Strabonu i Apijan, na nešto su širem prostoru obitavala ilirska plemena – Oserijati na istoku, Varcijani na sjeverozapadu, Kolapijani na obalama rijeke Kupe te Segestani nedaleko utoka Kupe u Savu. U ranom periodu 4. st. pr. n.

²⁸ Marija Buzov, *Segestika i Siscija – topografija i povijesni razvoj*, Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 10, Zagreb, 1993., str. 47.

²⁹ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 3.

³⁰ Marjeta Šašel Kos, *Rijeka Noar u Strabonovoj geografiji*, *Scrinia Slavonica* 15, 2015., str. 343.

³¹ Marina Hoti, *Sisak u antičkim izvorima*, *Opuscula archaeologica* 16, Zagreb, 1992., str. 134.

³² Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, *Bjelovarski učitelj* 26, br. 1 – 3, 2021., str. 11.

³³ Marija Buzov, *Segestika i Siscija – topografija i povijesni razvoj*, Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 10, Zagreb, 1993., str. 47.

³⁴ Remza Košćević, *Metalna produkcija antičke Siscije*, Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 11-12, 1997., str. 41.

³⁵ Marija Buzov, *Segestika i Siscija – topografija i povijesni razvoj*, Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 10, Zagreb, 1993., str. 47.

e., na to područje iz Galijete pristižu Kelti. Njihova prisutnost bitno utječe na stvaranje etničke zajednice ilirsko-keltskih obilježja - Panonaca.³⁶

Segestika je prvo naselje koje nastaje na tom mjestu, a čije je ime zabilježeno u povijesnim izvorima. Naselje je bilo smješteno na položaju Sisak-Pogorelec na lijevoj obali rijeke Kupe.³⁷ Članovi zajednice koji su ondje obitavali vjerojatno su predstavljali rezultat suživota, odnosno asimilacije starosjedioca i pojedinih keltskih plemena. Većinom su se bavili ratarstvom, stočarstvom, lovom i ribolovom, no pojavljuju se trgovinske prakse te dolazi do začetaka obrtnih djelatnosti poput metalurgije.³⁸ U horizonte Rimskog Carstva taj dio Panonije ulazi u 2. st. pr. n. e.³⁹ Nekolicina neuspjelih rimskih pohoda na Segestiku (156., 129., 119. i 83. g. pr. n. e.) jasno ilustrira njihovu motivaciju za osvajanjem tog područja. Važnost položaja se, između ostaloga, očitovala u toku Save, rijeke izuzetno sklone poplavljanju. Rimljani su bili svjesni da je najpouzdanija ruta koja se pružala tim područjem te povezivala zapadne i istočne predjele, prolazila kroz mjesto na kojem nastaje Siscija.⁴⁰

Nakon izbacivanja Lepida iz drugog Trijumvirata osnovanog 43. g. pr. n. e., Oktavijan postaje upraviteljem zapadnih država, dok vlast nad onim istočnim dobiva Antonije. Za mladog Oktavijana željnog dokazivanja, osvajanje nemirnog i teško pokorivog Ilirika ubrzo postaje imperativ. Godine 35. pr. n. e., Oktavijan pokorava japodsko uporište Metulum, a zatim kreće prema Segestiki.⁴¹ Tim pohodom započinje rimsko uspostavljanje dominacije nad teritorijem Panonije.⁴² Nakon mukotrpne opsade, lokalno se stanovništvo predaje, a Oktavijan za sobom ondje ostavlja 25 kohorti predvođenih Fufijem Geminom. Bez obzira na povremene pobune, od tada pa nadalje, to područje pripada Rimskom Carstvu za koje predstavlja ključnu točku svih prolazaka kroz Panoniju.⁴³ Segestika je svojim položajem na

³⁶ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, Bjelovarski učitelj 26, br. 1 – 3, 2021., str. 11.

³⁷ Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 361.

³⁸ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, Bjelovarski učitelj 26, br. 1 – 3, 2021., str. 12.

³⁹ Marina Hoti, *Sisak u antičkim izvorima*, *Opvscvla archaeologica* 16, Zagreb, 1992., str. 133.

⁴⁰ Aleksandar Durman, *Iron resources and production for the Roman frontier in Pannonia*, *Historical Metallurgy* 36, 2002, str. 24-25.

⁴¹ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, Bjelovarski učitelj 26, br. 1 – 3, 2021., str. 12.

⁴² Aleksandar Durman, *Iron resources and production for the Roman frontier in Pannonia*, *Historical Metallurgy* 36, 2002, str. 24.

⁴³ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, Bjelovarski učitelj 26, br. 1 – 3, 2021., str. 13.

desnoj obali rijeke Kupe odredila smještaj Siscije, koja niče na desnoj strani obale.⁴⁴ Začetak tog grada je usko povezan s tamošnjim smještajem legijskog vojnog logora.⁴⁵

Od 6. – 9. godine u Iliriku je trajao ustanak dvojice Batona koji je uzrokovan rimskim skupljanjem danka i novačenjem vojnika za bitke protiv Markomana.⁴⁶ Protiv ustanika se, iz palisadom, nasipima i jarcima utvrđene Siscije, borio Tiberije.⁴⁷ U vrijeme ili pak neposredno nakon ustanka, dolazi do podjele Ilirika na Gornji i Donji, a Siscija je obuhvaćena u sastav potonjeg (*Illyricum Inferius*), često nazivanog Panonijom.⁴⁸ U doba vladavina Augusta i Tiberija, u Panoniji započinje intenzivnija izgradnja cesta. Gradnju su uglavnom vršile legije, a fokus je bio na putu koji je od Emone, preko Siscije, vodio prema Sirmiju.⁴⁹ U doba Flavijevaca, za cara Vespazijana, 71. godine, Siscija postaje kolonijom – *Colonia Flavia Siscia*.⁵⁰ Tada nastupa i prva intenzivna urbanizacija grada.⁵¹ Osim Siscije, status kolonije u flavijevsko doba ostvaruje i Sirmij (Sremska Mitrovica). U te gradove doseljava mnoštvo mornaričkih veterana.⁵²

⁴⁴ Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 361.

⁴⁵ Rosana Škrkulja, T. Tomaš Barišić, *Od Segestike do Siscije*, 35. prije Krista, katalog izložbe, Sisak, prosinac 2015. – veljača 2016., str. 55.

⁴⁶ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, *Bjelovarski učitelj* 26, br. 1 – 3, 2021., str. 13.

⁴⁷ Vesna Nenadić, *Prilog proučavanju antičke Sisciae*, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 3 – 4, 1986/1987., str. 75.

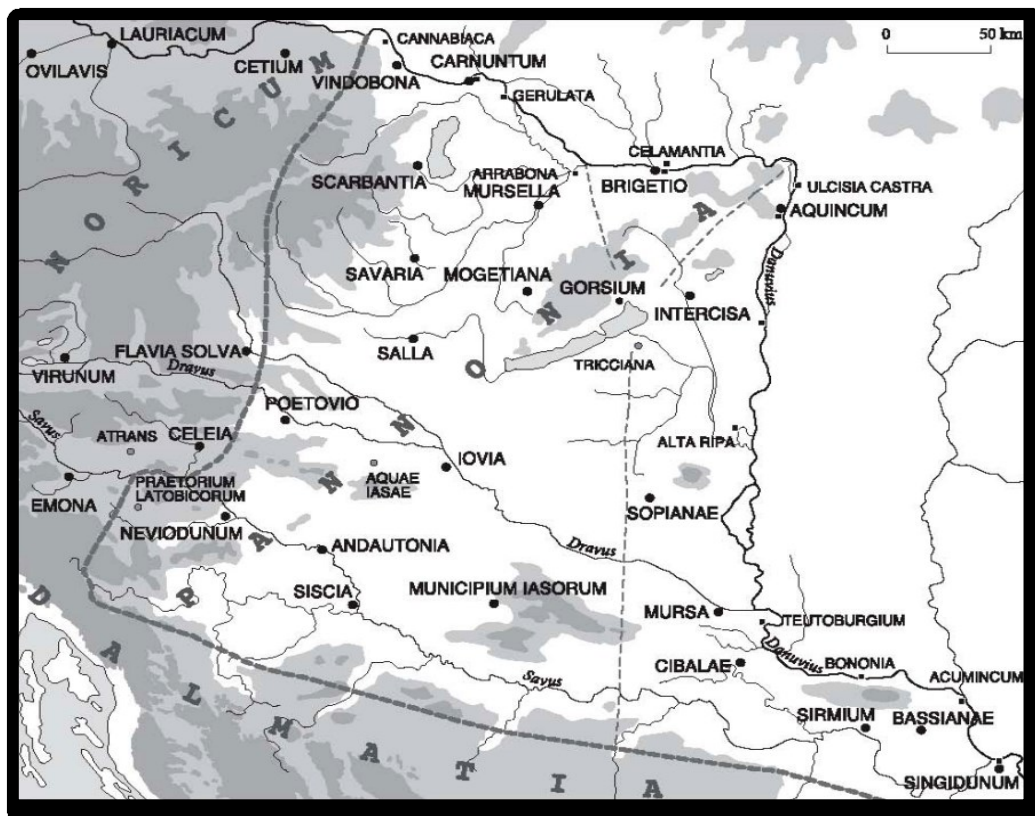
⁴⁸ Rosana Škrkulja, Tea Tomaš Barišić, *Od Segestike do Siscije*, 35. prije Krista, katalog izložbe, Sisak, prosinac 2015. – veljača 2016., str. 49.

⁴⁹ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, *Bjelovarski učitelj* 26, br. 1 – 3, 2021., str. 14.

⁵⁰ Marija Buzov, *Problem povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji*. U: M. Pelc (ur.), *Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb, 2004., str. 463.

⁵¹ Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 362.

⁵² Marjeta Šašel Kos, *The Sisciani in the Roman Empire*, *Studia Europaea Gnesnensia* 16, 2017., str. 174.

2 – karta s prikazom provincije Panonije (preuzeto iz: Šašel Kos 2017., str. 193., sl. 1)

Godine 106., Siscija postaje dijelom Gornje Panonije Trajanovom podjelom te provincije na Gornju (*Pannonia Superior*) i Donju (*Pannonia Inferior*) (sl. 3).⁵³ U Hadrijanovo doba dolazi do razvoja čitave Panonije, a samim time i Siscije.⁵⁴ Siscija postaje jedno od najvažnijih središta trgovanja žitom i vunom, a u gradu je smješteno i sjedište za upravljanje rudnicima.⁵⁵ Rapidan razvoj obrtnih djelatnosti i trgovine u gradu je djelomično uzrokovan nemogućnošću bavljenja intenzivnom kultivacijom zemlje zbog manjka obradivih površina.⁵⁶ Razvitak grada se očituje i u nastanku brojnih novogradnji. U doba vladavine Marka Aurelija (161. – 180.), panonski je prostor opustošen uslijed zbivanja uzrokovanih Markomanskim ratovima.⁵⁷ Obnova panonskih središta nastupa u doba Septimija Severa, a nastavlja se i tijekom vladavine njegovih nasljednika, Karakale i Aleksandra Severa. Istovremeno, neki od

⁵³ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 16.

⁵⁴ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, Bjelovarski učitelj 26, br. 1 – 3, 2021., str. 14.

⁵⁵ Marina Hoti, *Sisak u antičkim izvorima*, Opuscula archaeologica 16, Zagreb, 1992., str. 144., A. Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, Bjelovarski učitelj 26, br. 1 – 3, 2021., str. 14-15.

⁵⁶ Aleksandar Durman, *Iron resources and production for the Roman frontier in Pannonia*, Historical Metallurgy 36, 2002, str. 25.

⁵⁷ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, Bjelovarski učitelj 26, br. 1 – 3, 2021., str. 15.

panonskih gradova postaju kolonijama, a Siscijin je status obnovljen te dobiva novi počasni naziv - *Colonia Septimia Augusta*.⁵⁸ Za Septimijeve vladavine, grad u mnogočemu doživljava svoj vrhunac. Tijekom 3. st., grad je ponovo obogaćen novogradnjama, a dio starijih građevina prolazi kroz postupke renovacije.⁵⁹ Žiteljima Siscije je Karakalnim ediktom 212. godine, kao i svim građanima carstva, dodijeljeno rimsko građansko pravo. U Sisciji je, vjerojatno u doba vojničkih careva, osnovana i tvornica oružja. Sirovine su u taj, kao i u ostale siscijske metalurške proizvodne pogone, riječnim i kopnenim komunikacijama dopremane iz obližnjih rudnika sjeverozapadne Bosne i Hercegovine.⁶⁰ Proizvodnja metalnih, a prvenstveno željeznih proizvoda je na tom prostoru oduvijek imala bitnu ulogu.⁶¹ Ovo, za Panoniju itekako nemirno doba, obilježeno je i upadima Kvada, Gota, Jaziga i ostalih plemena. U Sisciji je negdje oko 262. godine osnovana i carska kovnica novca koja djeluje sve do početka 5. st. Za osnutak kovnice je zaslužan car Galijen.⁶² Obzirom na to da je vjernost legija kupovana novcem, važnost djelatnosti siscijske kovnice nimalo ne iznenađuje. Do proširenja proizvodnog pogona dolazi u vrijeme cara Proba (276. – 282.).⁶³

Dioklecijanovim reformama koje su provedene krajem 3. st., dolazi do novih podjela panonskog prostora.⁶⁴ Od dviju provincija nastaju četiri, a Siscija postaje glavnim gradom Panonije Savije (sl. 3). Ondje su stolovali predstojnik Panonije Savije, zapovjednik mornarice te nadstojnik kovnice novca, odnosno državne blagajne.⁶⁵ U to doba nastaju brojne zgrade javnog karaktera, riznica, stambene četvrti, a vjerojatno i teatar, amfiteatar, hramovi i terme.⁶⁶ Urbanističko uređenje grada opisano je gradskim blokovima raspoređenima u ortogonalni sustav te prisutnošću pravilnog rastera ulica (*cardo* i *decumanus*).⁶⁷ Siscija postaje i

⁵⁸ Marija Buzov, *Problem povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji*. U: M. Pelc (ur.), *Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb, 2004., str. 463., Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 12.

⁵⁹ Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 362.

⁶⁰ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, *Bjelovarski učitelj* 26, br. 1 – 3, 2021., str. 15.

⁶¹ Aleksandar Durman, *Iron resources and production for the Roman frontier in Pannonia*, *Historical Metallurgy* 36, 2002, str. 25.

⁶² Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 362.

⁶³ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, *Bjelovarski učitelj* 26, br. 1 – 3, 2021., str. 15.

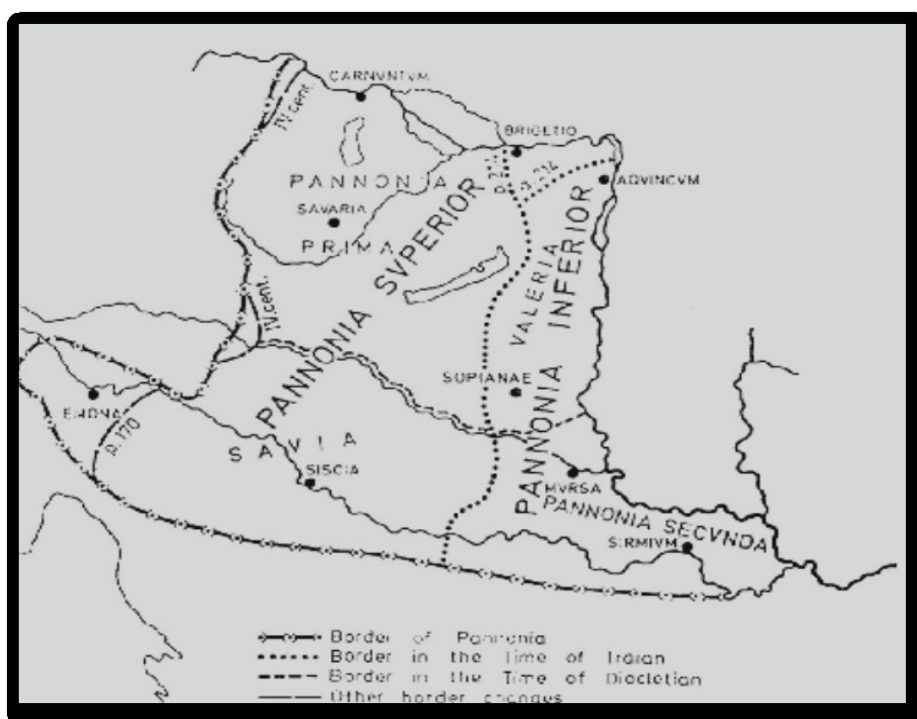
⁶⁴ *Isto*, str. 15.

⁶⁵ Marija Buzov, *Problem povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji*. U: M. Pelc (ur.), *Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb, 2004., str. 463.

⁶⁶ Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 363., Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, *Bjelovarski učitelj* 26, br. 1 – 3, 2021., str. 15.

⁶⁷ Marija Buzov, *Problem povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji*. U: M. Pelc (ur.), *Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb, 2004., str. 463.

episkopalnim sjedištem, a uslijed Dioklecijanovih progona kršćana, mučeničkom je smrću okončao siscijski biskup sv. Kvirin. Do novih, za antičku Sisciju važnih zbivanja, dolazi u vrijeme sukoba između Konstantina i Licinija. Licinije se nakon poraza povlači na istok, a područje Ilirika pada pod Konstantinovu vlast. U to doba, u panonskim urbanim središtima, nastupaju novi valovi izgradnje i uređivanja.⁶⁸ Za Sisciju je od velike važnosti bio i sukob između Konstancija II. i Magnencija.⁶⁹ S ciljem osiguravanja strateške točke za zauzimanje Sirmija, Magnencije osvaja Sisciju. Ubrzo potom, započinje dekadencija panonskih urbanih središta, a početak potpune propasti se može naslutiti već u doba Valentinijana (364. – 375.) i Valensa (364. – 378.).⁷⁰ U neposrednoj blizini Siscije su se, u borbi za prijestolje, sukobili Teodozije i Maksim. S provalama Avara i Slavena, između 582. i 615. godine, Siscija pada.⁷¹

3 – Gornja (*Pannonia Superior*) i Donja Panonija (*Pannonia Inferior*) (Trajan); njihova podjela na četiri manje provincije: *Pannonia Prima*, *Pannonia Savia*, *Pannonia Secunda*, *Pannonia Valeria* (Dioklecijan) (preuzeto iz: Buzov 2011: str. 358., sl. 1)

⁶⁸ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, Bjelovarski učitelj 26, br. 1 – 3, 2021., str. 16.

⁶⁹ Marija Buzov, *Problem povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji*. U: M. Pelc (ur.), *Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb, 2004., str. 463.

⁷⁰ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, Bjelovarski učitelj 26, br. 1 – 3, 2021., str. 16.

⁷¹ Marija Buzov, *Problem povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji*. U: M. Pelc (ur.), *Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb, 2004., str. 463.

6. O URBANISTIČKOM UREĐENJU ANTIČKE SISCIE

6.1. PRVA FAZA IZGRADNJE

Za početne stadije razvoja antičke Siscije karakteristične su 3 faze izgradnje.⁷² Prva je faza tekla usporedno s tamošnjim postojanjem rimskog vojnog logora koji je podignut između 35. g. pr. n. e. i 6. g.⁷³ Ta se faza ističe ostacima drvene građe i pilota korištenih za konsolidaciju, odnosno pripremu zemljišta predviđenih za izgradnju objekata.⁷⁴ Siscija je nastala na naplavnoj površini koja kao takva nije bila pogodna za trajno naseljavanje, odnosno izgradnju objekata bilo koje vrste.⁷⁵ Uslijed redovitih poplavlivanja rijeka Kupe i Save, Rimljani su bili primorani poslužiti se tehnikama koje su im i dotad koristile na područjima mekog i nepouzdanog tla. U zemlju su nabijani drveni piloti čija je uloga bila prijenos težine novoizgrađenih objekata u donje, stabilnije slojeve zemlje.⁷⁶ Za njihovu je izradu često korištena kvalitetna hrastovina, ali i ravna debla bora, tise i johe.⁷⁷ Na neke je pilote, radi lakšeg probijanja zemlje, pričvršćivana željezna stopa (Sisak – sv. Kvirin, Sisak – kovnica). Grupe pilota su pronađene na brojnim sisačkim nalazištima, pretežito koncentriranim uz istočne zidine nekadašnjeg antičkog grada: OŠ 22. Lipanj, Ulica I. K. Sakcinskog, Ulica biskupa Kvirina, Rimska ulica, Ulica F. Lovrića, Ulica A. Cuvaja, Frankopanska ulica. Ostaci drvenih pilota pronađeni su i na lokalitetima u ulici S. S. Kranjčevića, u vrtu nekadašnjeg Doma JNA, u okolici tvornice “Segestica” te na gradilištu kod upravne zgrade Dunavskog Lloydja.⁷⁸ Piloti su vjerojatno ukopani odmah po rimskog uspostavljanju dominacije nad tim prostorom te vjerno svjedoče o inicijalnoj fazi pripreme terena za predstojeće građevinske poduhvate. Obično su se nalazili na dubini od 4 do 7 m.⁷⁹ Na izuzetno kompleksnom zadatku konsolidacije zemljišta, po svemu je sudeći, radila vojska. Rimljani su u tom periodu uz kojeg se vežu brojne nepoznanice, osim konsolidaciji terena,

⁷² Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 363.

⁷³ Vesna Nenadić, *Prilog proučavanju antičke Sisciae*, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 3 – 4, 1986/1987., str. 76.

⁷⁴ Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 363.

⁷⁵ Vesna Nenadić, *Prilog proučavanju antičke Sisciae*, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 3 – 4, 1986/1987., str. 76.

⁷⁶ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 110.

⁷⁷ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 288., Vesna Nenadić, *Prilog proučavanju antičke Sisciae*, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 3 – 4, 1986/1987., str. 76.

⁷⁸ Vesna Nenadić, *Prilog proučavanju antičke Sisciae*, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 3 – 4, 1986/1987., str. 76.

⁷⁹ Rosana Škrkulja, Tea Tomaš Barišić, *Od Segestike do Siscije*, 35. prije Krista, katalog izložbe, Sisak, prosinac 2015. – veljača 2016.

pažnju posvetili i poboljšanjima postojećih puteva.⁸⁰ Piloti korišteni prilikom prve faze izgradnje poslužili su i prilikom novih valova urbanizacije. Većina je drvenih struktura prve faze uništena u požarima, a takvo se što može naslutiti pronalascima pougljenjenih, odnosno spaljenih ostataka građe pomiješanih sa zemljom.⁸¹

Sisciju tog perioda činili su vojni logor pretežito drvene građe s ponekim objektima nastalim na kamenim temeljima te raštrkane i oblicima neujednačene kanabe smještene oko njega. Istovremeno s tamošnjim postojanjem vojnog logora, Siscija je, na Kupi, vjerojatno imala i riječnu luku. Gradska luka se možda nalazila u blizini lokaliteta Sisak – kovnica u čijoj je blizini otkriveno dvjestotinjak hrastovih pilota zabijenih u korito rijeke. Između dviju grupa tih stupova pronađen je i namjerno potpoljeni brod.⁸²

6.2. DRUGA FAZA IZGRADNJE

Druga je faza izgradnje započela tijekom ranocarskog perioda, vjerojatno u trenutcima u kojima se Tiberije s 10 rimskog legija utaborio u Sisciji, a završila s gradskim ostvarivanjem statusa kolonije, odnosno ukidanjem tamošnjeg vojnog logora.⁸³ Prve se naznake složenijeg urbanističkog planiranja u antičkoj Sisciji, zahvaljujući pojedinim nalazima keramike tankih stijenki i staklenih predmeta, mogu pripisati razdoblju vladavine Klaudija.⁸⁴ Za drugu su fazu karakteristični lomljeni kameni blokovi povezani vapnom, odnosno žbukom u kombinaciji s drvenim podstrukturama u temeljima.⁸⁵ Za podizanje građevina na takvim osnovama, od sredine 1. st. sve je češće korištena opeka.⁸⁶ Donošenju takvog zaključka u prilog ide datacija objekata s pojedinih lokaliteta (MT-10, Igralište OŠ 22. lipnja, I. K. Sakcinski b. b., Šetnica, Rimska 25, Dunavski Lloyd, Frankopanska b. b., Željeznički kolodvor).⁸⁷ Smatra se da je, po završetku ustanka dvojice Batona Siscija bila znatno utvrđenije naselje okruženo palisadom, jarcima i nasipima.⁸⁸ Postojanje bedema u toliko ranom periodu još uvijek nije dokazano. Dosad najraniji potvrđen siscijski bedem potječe iz doba vladavine Septimija Severa (kraj

⁸⁰ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 288-289.

⁸¹ Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 363.

⁸² Rosana Škrkulja, Tea Tomaš Barišić, *Od Segestike do Siscije*, 35. prije Krista, katalog izložbe, Sisak, prosinac 2015. – veljača 2016., str. 57-59.

⁸³ Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 363.

⁸⁴ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 289-290.

⁸⁵ Vesna Nenadić, *Prilog proučavanju antičke Sisciae*, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 3 – 4, 1986/1987., str. 76.

⁸⁶ Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 363.

⁸⁷ Rosana Škrkulja, Tea Tomaš Barišić, *Od Segestike do Siscije*, 35. prije Krista, katalog izložbe, Sisak, prosinac 2015. – veljača 2016., str. 59.

⁸⁸ Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 363.

2./početak 3.st.).⁸⁹ Na lokalitetima Sisak – sv. Kvirin, Ulica A. Starčevića 37 i u Rimskoj ulici otkriveni su ostatci drvene kuće, gospodarske zgrade i radionice. Te su građevine svojom orijentacijom srodne nešto kasnijim građevinama podignutim za vrijeme već ustaljene planske urbanističke sheme.⁹⁰

6.3. TREĆA FAZA IZGRADNJE

Tijekom razdoblja Klaudijeve vladavine, grad se gotovo u potpunosti odvaja od svoje dotad izražene vojne uloge.⁹¹ Tada u antičkoj Sisciji nastupa treća faza intenzivnije izgradnje. Na početak te faze utjecala su oštećenja arhitektonskih struktura nastalih u prethodnim fazama, a koje su rezultat potresa, poplava i požara.⁹² Slično kao i kod druge faze izgradnje, za treću su također karakteristični temelji od lomljenog kamena povezanog žbukom i postavljanog na drvene podstrukture, a koji su činili osnovu za podizanje ciglenih građevina.⁹³ Korištenje cigle, odnosno opeke, morta kao vezivnog materijala i ponegdje kamena u svrhu ojačanja građevine, tada je već uvelike ustaljeno i predstavlja najčešću tehniku izgradnje.⁹⁴ U to je doba gradska cjelina obogaćena novim utvrđenjima, žitnicom, termama i vodovodom.⁹⁵ Rimska arhitektura treće faze u Sisciji ističe se svojom monumentalnošću.⁹⁶ Tada je korišten i crijeplj s pečatom *Pansiana*.⁹⁷ Obzirom na to da brojne antičke građevine Siscije još uvijek nisu istražene, potpuna slika tog grada ostat će nepoznata. Ipak, zahvaljujući pokretnim i nepokretnim arheološkim nalazima te sustavnom provođenju arheoloških istraživanja na brojnim lokacijama u gradu, sasvim je moguće stvoriti ilustraciju izgleda nekadašnje Siscije.⁹⁸

⁸⁹ Rosana Škrkulja, Tea Tomaš Barišić, *Od Segestike do Siscije*, 35. prije Krista, katalog izložbe, Sisak, prosinac 2015. – veljača 2016., str. 59.

⁹⁰ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 290.

⁹¹ Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 363., Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 171.

⁹² Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 363.

⁹³ Vesna Nenadić, *Prilog proučavanju antičke Sisciae*, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 3 – 4, 1986/1987., str. 77.

⁹⁴ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, *Bjelovarski učitelj* 26, br. 1 – 3, 2021., str. 17.

⁹⁵ Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 363.

⁹⁶ Vesna Nenadić, *Prilog proučavanju antičke Sisciae*, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 3 – 4, 1986/1987., str. 77.

⁹⁷ Aleksandra Faber, *Građa za topografiju antičkog Siska*, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 6-7, 1972, str. 156.

⁹⁸ Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 363.

6.4. DOBA FLAVIJEVACA

U brojnim urbanim središtima zapadnih provincija do provođenja razvijenijih urbanističkih programa dolazi u razdoblju vladavine Flavijevaca. Plansko urbanističko uređenje tih gradova usko je povezano uz njihov administrativni status.⁹⁹ Za vladavine Vespazijana, odnosno 71. godine, Siscija poprima status kolonije, a rezultati pojedinih arheoloških istraživanja svjedoče o promjenama do kojih je tada došlo u građevinskim praksama.¹⁰⁰ Sisciju tog doba odlikuju karakteristike planski izgrađenog grada.¹⁰¹ Nastupa razvoj gradske ulične mreže i gradskih blokova, uspostavljen je kanalizacijski sustav i određene su lokacije nekropola.¹⁰²

6.4.1. Ulična mreža i gradski blokovi

U periodu koji je uslijedio formirana je urbana matrica grada koja se u velikoj mjeri zasnivala na razvoju ulične mreže. U smjeru sjever-jug, usporedno s tamošnjim dijelom toka rijeke Kupe, Siscijom se pružala glavna gradska ulica, kardo (*cardo maximus*).¹⁰³ Kamenom vapnencem popločeni glavni kardo bio je najšira ulica antičke Siscije (7-9 m).¹⁰⁴ Okomito se na kardo pružao glavni dekuman (*decumanus maximus*). Ta je ulica na istoku vjerojatno završavala jednima od savskih vrata, a na zapadu mostom koji je vodio preko rijeke Kupe. Glavni gradski ulazi najčešće odgovaraju završetcima glavnih ulica. Ortogonalan raster siscijskih gradskih ulica predstavlja nasljeđe rimskih vojnih logora. Sjecištem glavnih komunikacija, odnosno spomenutih karda i dekumana, grad je podijeljen na četvrti (*antica dextra, antica sinistrata, postica dextrata i postica sinistrata*). Površinski manje gradske četvrti (*insulae*) formirane su preklapanjem sporednih karda i dekumana s onim glavnim. Gradske su ulice činile ishodišnu točku umreženih rimskih cesta. Prisutni su bili i lokalni putevi koji su vodili do poljoprivrednih imanja i vila rustika smještenih u okolici grada.¹⁰⁵ Uz

⁹⁹ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 290.

¹⁰⁰ Marija Buzov, *Problem povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji*. U: M. Pelc (ur.), Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2004., str. 463., Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 16.

¹⁰¹ Rosana Škrkulja, Tea Tomaš Barišić, *Od Segestike do Siscije*, 35. prije Krista, katalog izložbe, Sisak, prosinac 2015. – veljača 2016., str. 57.

¹⁰² Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 290-291.

¹⁰³ Isto, str. 290.

¹⁰⁴ Tomislav Jerončić, Maris Mesarić, Ante Paro, *Zaštitna arheološka istraživanja na poziciji Sisak – željeznički kolodvor u 2013. i 2014. godini*, Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu 16, 2018., str. 187., Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 290.

¹⁰⁵ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 290.

ceste koje su vodile do grada, zbog strogih zabrana pokapanja pokojnika unutar zidina, smještene su nekropole.¹⁰⁶

Formiranjem gradskih četvrti postavljeni su temelji za racionalno prostorno planiranje koje je uslijedilo u narednim fazama izgradnje.¹⁰⁷ Dimenzije većine siscijskih gradskih blokova iznosile su 35x80/90 m. Prema središtu grada, one su se smanjivale – 35x71 m.¹⁰⁸ Na njihovu je veličinu znatno utjecala konfiguracija terena, a samim time, dimenzije gradskih blokova se unutar gradova rimskih provincija razlikuju.¹⁰⁹ Pročelja kuća su bila usmjerena prema glavnim ulicama. U Sisciji je, baš kao i u cijeloj Panoniji, iznimno čest italski tip kuća orijentiranih oko atrija s trijemovima. Primjeri takvog uređenja pronađeni su na lokalitetima u ulici S. i A. Radića i u ulici A. Starčevića.¹¹⁰ Stanovnici grada su obitavali u stambenim objektima različitih vrsta, s jedne strane u luksuznim palačama, a s druge u skromnim stanovima raspoređenim u zgradama smještenim unutar gradskih blokova.¹¹¹ Osim stambenih objekata, u središnjem su dijelu grada postojale taberne i trgovine. Na samim rubovima grada izrasli su radionički kvartovi. Na jugu grada su, ispod kasnije nastalih zidina, otkriveni ostatci arhitekture datirane na sam kraj 1., odnosno početak 2. st.¹¹² Na temelju podataka o raspolaganju pitkom vodom i površini stambenih prostora, procjenjuje se kako se broj stanovnika u Sisciji kretao između 25 000 i 35 000.¹¹³

6.5. DOBA ANTONINA

Urbanistički plan antičke Siscije dodatno se razvija tijekom prve polovice 2. st., u razdoblju vladavine dinastije Antonina, prvenstveno Trajana i Hadrijana.¹¹⁴ Siscija tog doba doživljava značajan razvoj u trgovini i gospodarstvu što rezultira brojnim novogradnjama, odnosno intervencijama uređenja javnih prostora.¹¹⁵ Područje koje se prostiralo uz lijevu obalu Kupe na prijelazu iz 1. u 2. st. uređeno je kao reprezentativna javna površina. Ondje se nalazila

¹⁰⁶ Zdenko Burkowski, *Nekropole antičke Siscije*, Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 10, Zagreb, 1993., str. 69.

¹⁰⁷ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 290.

¹⁰⁸ *Isto*, str. 158., 264.

¹⁰⁹ *Isto*, str. 264.

¹¹⁰ *Isto*, str. 290-291.

¹¹¹ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, Bjelovarski učitelj 26, br. 1 – 3, 2021., str. 18.

¹¹² Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 291.

¹¹³ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, Bjelovarski učitelj 26, br. 1 – 3, 2021., str. 18.

¹¹⁴ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 292.

¹¹⁵ *Isto*, str. 159.

popločena šetnica oko koje su podignute reprezentativne građevine. Radi se o području kojim se danas proteže Rimska ulica. Na sjevernom dijelu grada dotad su se nalazile radioničke zone i kvartovi u kojima je dominirala drvena gradnja. U ovom periodu i ondje nastupaju promjene koje se primarno očituju u nastanku reprezentativnih građevina.¹¹⁶ Nedaleko lokaliteta Sisak – sv. Kvirin u 2. je st. formiran visokourbanizirani kvart. U blizini se nalazio i trh s hramom, a kroz područje je prolazio glavni gradski kardo.¹¹⁷ Taj je period razvoja Siscije obilježen i korištenjem kvalitetnog grčkog, odnosno italiskog mramora koji su upotrebljavani prilikom uređenja novonastalih građevina. U mramoru su sve češće izrađivani elementi arhitektonske plastike, a isti je materijal korišten i za oblaganje zidova.¹¹⁸ Početkom 2. st. Siscija dobiva i razvijenu vodovodnu mrežu koja je olovnim cijevima provučena kroz veći dio grada. Brojnim je novim priključcima poboljšan i nešto ranije nastali kanalizacijski sustav. Ostatci vodovodnih cijevi otkriveni su u koritu rijeke Kupe, a osim toga, na desnoj obali te rijeke su pronađene i masivne opečne četverokutne baze vodovoda.¹¹⁹ Tim je vodovodom u jednom danu protjecalo približno 2973 m³ vode, odnosno 34 litre vode po sekundi. Tijekom nespokojnih vremena, opskrba pitkom vodom bila škrge osigurana mnogobrojnim bunarima.¹²⁰

6.6. DOBA SEVERA

Razdoblje koje se može povezati s procvatom siscijskog urbanizma nastupa krajem 2., odnosno početkom 3. st. s vladavinom dinastije Severa. Intenzivna je izgradnja tog doba rezultat kraja Markomanskih ratova, pristizanja brojnih doseljenika i općeg stremljenja ka društvenom i ekonomskom napretku. Novogradnje su vjerojatno potaknute i sve učestalijim carskim posjetama provincijama.¹²¹ U vrijeme vladavine Septimija Severa, Siscija dobiva novi počasni naziv – *Colonia Septimia Siscia Augusta*.¹²² Urbanističke intervencije u Sisciji dosežu svoj vrhunac – grad je opasan bedemima i obrambenim jarcima, a izgrađene su i

¹¹⁶ Isto, str. 292.

¹¹⁷ Isto, str. 29.

¹¹⁸ Isto, str. 258.

¹¹⁹ Isto, str. 292.

¹²⁰ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, Bjelovarski učitelj 26, br. 1 – 3, 2021., str. 18.

¹²¹ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 292.

¹²² Marina Hoti, *Sisak u antičkim izvorima*, Opvscvla archaeologica 16, Zagreb, 1992., str. 145, Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 292.

brojne građevine javnog karaktera.¹²³ U tom se periodu Siscija pojačano širi i na desnu obalu Kupe.¹²⁴

6.6.1. Siscijski bedem

Krajem 2. ili početkom 3. st., oko Siscije je podignut 3000 m dug bedem koji je opasavao 47 hektara središnje gradske površine.¹²⁵ Prilikom izgradnje bedema uglavnom su korištene opeke nastale u lokalnim, siscijskim radionicama.¹²⁶ Ostaci gradskog bedema otkriveni su na više položaja – Trg bana Josipa Jelačića (ispred crkve sv. Križa), ulica A. Starčevića, ulica F. Lovrića, Frankopanska ulica. Dijelovi bedema su otkriveni i na sjeveru Siska, u ulici V. Lisinskog. Odande su se, u smjeru jugozapada, gradske zidine pružale Zvonimirovom i Rimskom ulicom.¹²⁷ Prilikom istraživanja jugozapadnog dijela siscijskog bedema otkrivena je i pripadajuća mu kula. Slična je struktura otkopana i na nešto sjevernijem položaju, odnosno na uglu ulice S. S. Kranjčevića i Trga bana Josipa Jelačića. Tim je pronalascima posvjedočen potez kojim se siscijski bedem, od juga prema sjeveru, pružao uz lijevu obalu rijeke Kupe.¹²⁸ Gradski je bedem na nekim mjestima ojačan kamenim blokovima vjerojatno dopremljenim iz obližnjih banijskih kamenoloma. Širina bedema iznosila je 2 m u gornjoj, izloženoj zoni, dok je širina temeljne zone bila veća od 3 m. Bilješke L. F. Marsiglija ukazuju na to da se bedem na pojedinim mjestima uzdizao na visinu veću od 6 m. Sisciju su opasavali i obrambeni jarci koji su zajedno s bedemima činili sastavan dio gradske fortifikacije.¹²⁹

6.7. DOBA KONSTANTINA I NJEGOVIH NASLJEDNIKA

Do sljedećih važnih urbanističkih intervencija dolazi u 4. st., odnosno tijekom vladavine Konstatina i njegovih nasljednika.¹³⁰ Tada su uslijedili prepravci i nadogradnje gradskih bedema.¹³¹ U južnome su dijelu grada nastajala velika skladišta koja su stanovnicima pružala dozu sigurnosti u nemirnim vremenima. Ondje je podignuta i žitnica (*horreum*)

¹²³ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 293.

¹²⁴ Marina Hoti, *Sisak u antičkim izvorima*, Opvscvla archaeologica 16, Zagreb, 1992., str. 146.

¹²⁵ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 293., Rosana Škrkulja, Tea Tomaš Barišić, *Od Segestike do Siscije*, 35. prije Krista, katalog izložbe, Sisak, prosinac 2015. – veljača 2016., str. 59.

¹²⁶ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 293.

¹²⁷ *Isto*, str. 26.

¹²⁸ Zoran Wiewegh, *Otkriće kule zapadnih zidina rimske Siscije*, Arheološki radovi i rasprave 14, 2004., str. 121-123.

¹²⁹ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 293.

¹³⁰ *Isto*, str. 295.

¹³¹ R. Škrkulja, *Opeke u Sisciji*. U: V. Čakširan, R. Škrkulja (ur.), Katalog izložbe – Oš' kupit ciglu?, Sisak, 2021., str. 21.

monumentalnog karaktera.¹³² Tih je godina u Panoniji često boravio i sam car Konstantin što je rezultiralo dotjerivanjem brojnih gradova, a samim time i Siscije.¹³³ Ondje je, vjerojatno tijekom 4. st., izgrađena i bazilika s dvoranom razdijeljenom na tri broda i svetištem u obliku rotonde. O postojanju te građevine svjedoči natpis izrađen 1854. godine, a koji je nastao u sklopu istraživanja lokaliteta u ulici S. i A. Radića.¹³⁴

Antička je Siscija u posljednjim stadijima urbanističkog razvoja grada imala 9 ulica usmjerenih od sjevera prema jugu, 12 ili 13 ulica koje su se pružale okomito na njih, odnosno od istoka prema zapadu te jednu ulicu koja se od južnog ulaza u grad, uz samu liniju obrambenih zidina, pružala prema istočnim, a zatim i sjevernim gradskim vratima. Osim s lijeve strane kupske obale, dio grada je izrastao i na njenoj desnoj strani. Ondje su niknule građevine različitih sadržaja do kojih se moglo pristići prelaskom jednog od dvaju gradskih mostova. Iz središta Siscije je prema desnoj obali vodio zidani, a iz nešto južnijeg dijela grada, drveni most. Nedaleko mjesta na kojem se rijeka Odra ulijeva u Kupu, nalazio se još jedan most. Ta je konstrukcija spajala dio grada koji je nastao na desnoj obali Kupe s cestom koja je vodila prema zapadnijim krajevima.¹³⁵

7. ARHEOLOŠKI LOKALITET ANTIČKA SISIJA – ZAŠTITA I PREZENTACIJSKI POTENCIJAL

Arheološki lokalitet Siscija sastoji se od brojnih urbanističkih cjelina iz doba antike. Njegova je zaštita povjerena Ministarstvu Kulture Republike Hrvatske i Konzervatorskom odjelu u Sisku. Prilikom privatnih i javnih građevinskih intervencija vrše se nadzori i zaštitna arheološka iskopavanja. Važna je uloga povjerena i institucijama grada Siska koje su zadužene za prezentaciju pokretnih i nepokretnih arheoloških nalaza. Osvještenost o značaju povijesne baštine u određenoj je mjeri prisutna i kod dijela građana koji su, u slučaju provedbe građevinskih radova bilo koje vrste, dužni slijediti precizno definirana pravila te obavijestiti nadležne institucije. Izvršenje radova može biti odobreno jedino od strane Grada Siska, a shodno tome, o intervencijama su pravovremeno obaviješteni i arheolozi, odnosno konzervatori. Upravljanje arheološkim lokalitetom u velikoj je mjeri povjereno i Gradskom muzeju u Sisku, instituciji u kojoj se pohranjuju, odnosno prezentiraju pronađeni pokretni

¹³² Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 295.

¹³³ Marina Hoti, *Sisak u antičkim izvorima*, Opuscula archaeologica 16, Zagreb, 1992., str. 150.

¹³⁴ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 295.

¹³⁵ Isto, str. 295.

arheološki nalazi. Također, djelatnici muzeja su zaduženi za provođenje većine zaštitnih istraživanja.¹³⁶

Premda je značajan dio arheoloških ostataka rimske Siscije koji se nalaze podno današnjeg Siska izuzetno dobro očuvan, prezentacijski potencijal kojeg nalazište posjeduje nije iskorišten u zadovoljavajućoj mjeri. Širem područja koje se prostire neposredno iznad same jezgre antičke Siscije danas se nalaze brojni objekti različitih namjena. Učestalim građevinskim intervencijama prethode arheološki nadzori i zaštitna istraživanja koja nerijetko rezultiraju tek šturim izvještajima – rezultati istraživanja su djelomično zanemareni sustavnim neiskorištavanjem njihovih prezentacijskih potencijala. Unutar čitavog područja grada adekvatno je prezentiran samo dio lokaliteta *Siscia in situ* koji se nalazi u neposrednoj blizini crkve sv. Križa. Samim time, jedini je to dio grada u kojem građani i posjetitelji mogu svjedočiti ostacima originalnih arhitektonskih struktura iz doba antike.¹³⁷ Ondje su 1997. godine provedena arheološka istraživanja ostataka jugozapadnog dijela siscijskog bedema, ugaone kule i kasnoantičke žitnice.¹³⁸ Nalazi su konzervirani i restaurirani te su 2001. godine predstavljeni javnosti.¹³⁹

Na sjevernom dijelu grada su 2003. godine započela istraživanja lokaliteta Sisak – sv. Kvirin. Ondje su otkrivene rimskodobne arhitektonske strukture sjevernog ruba antičkog grada. Dio nalaza je konzerviran i zaštićen nadstrešnicom, dok je dio od promjenjivih klimatskih uvjeta zaštićen ponovnim zatrpavanjem. Potonja je metoda konzerviranja nepokretnih arheoloških ostataka primjenjena na gotovo svim drugim sisačkim arheološkim nalazištima. Pored ostataka arhitekture s navedenih lokaliteta, iznimku predstavljaju i dobro očuvani dijelovi grobnice otkrivene tijekom istraživanja jugozapadne siscijske nekropole u Gundulićevoj ulici 28. Zbog nemogućnosti prezentacije nalaza in situ, ostatci objekta su relocirani i prezentirani u Gradskom muzeju Sisak.¹⁴⁰

Ponovno zatrpavanje arheoloških lokaliteta predstavlja najprikladniji način njihove zaštite. Na taj se način iznova uspostavljaju uvjeti u kojima su nalazi bili prije samih iskopavanja. U

¹³⁶ *Management plan for the Roman town of Siscia, Croatia – Ljubljana Process II: Rehabilitating our common heritage*, 2014., str. 18-19.

¹³⁷ *Isto*, str. 21.

¹³⁸ Zoran Wiewegh, *Otkriće kule zapadnih zidina rimske Siscije*, Arheološki radovi i rasprave 14, 2004., str. 122.

¹³⁹ Matija Marić, *Konzervacija rimske arhitekture u Hrvatskoj*, diplomski rad, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012., str. 74.

¹⁴⁰ *Management plan for the Roman town of Siscia, Croatia – Ljubljana Process II: Rehabilitating our common heritage*, 2014., str. 23.

nekim se slučajevima zatrpavaju i time efikasno štite i ostatci koji se ranije nisu nalazili ispod razine tla. Također, zatrpavanje predstavlja i najjeftiniju metodu zaštite lokaliteta jer najčešće ne zahtjeva gotovo nikakve dodatne troškove. Navedena se metoda koristi prilikom zaštite manje važnih ili nedovoljno atraktivnih lokaliteta te u slučajevima izostanka financijskih i drugih sredstava neophodnih za prikladnu provedbu konzervatorskih i/ili restauratorskih zahvata. Također, tijekom trajanja procesa pripreme dugotrajnijih rješenja, ponovno se zatrpavanje koristi kao privremena zaštita (*Siscia in situ*). Pogodnosti ponovnog zatrpavanja kao metode zaštite arheoloških cjelina istaknute su i međunarodnim preporukama – Atenska povelja iz 1931., povelje konferencija u New Delhiju iz 1956., Venecijanska povelja iz 1964. i ICOMOS-ova Povelja o zaštiti i upravljanju arheološkom baštinom donesena u Lausanni 1990. godine. Uz brojne benefite navedene metode zaštite prepoznate su i pojedine manjkavosti – nemogućnost prezentacije lokaliteta, izostanak doprinosa ekonomskom i obrazovnom razvoju lokalne zajednice, otežanost daljnjih znanstvenih proučavanja itd. Plan ponovnog zatrpavanja arheoloških nalaza mora biti pomno razrađen – bitno je obratiti pozornost na osjetljivost materijala od kojih su arheološke cjeline načinjene, definirati stanje u kojem se lokalitet nalazi, razraditi plan odvodnje voda, odrediti kako će lokacija izgledati nakon zatrpavanja, odabrati pogodnu tehniku zatrpavanja itd.¹⁴¹

U često korištene postupke zaštite povijesnih arhitektonskih struktura ubraja se i spomenuto postavljanje nadstrešnica. Popularnost takve prakse jača krajem 19. st., odnosno u razdoblju provedbe prvih sustavnih arheoloških istraživanja. Iako takav pristup zaštiti arheoloških lokaliteta ima svoje prednosti i mane, osnovni su principi koje je potrebno zadovoljiti kako bi se postavila učinkovita nadstrešnica precizno definirani – temeljita priprema postupka, valorizacija cjelina lokaliteta, dokumentacija stanja, identifikacija potencijalnih opasnosti itd. Pravilno izvedena, jednostavna te veličinom i bojom nenametljiva nadstrešnica efikasno štiti nalaze i uklapa se u kontekst lokaliteta te krajolik koji ga okružuje. Nalazi smješteni podno takve konstrukcije zaštićeni su od kiše, vjetrova, smrzavanja i brojnih drugih negativnih utjecaja iz okoline. Konstrukcija može biti djelomično otvorena ili pak u potpunosti zatvorena.¹⁴²

Prezentacijski potencijal kojeg ostatci antičke Siscije posjeduju u znatnoj je mjeri još uvijek ograničen na lokalitet *Siscia in situ*. Iako to nalazište funkcionira kao jedna od glavnih gradskih atrakcija, posjetitelji se, s obzirom na izostanak informativnih panela, ne mogu s

¹⁴¹ Matija Marić, *Konzervacija rimske arhitekture u Hrvatskoj*, diplomski rad, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012., str. 60-62.

¹⁴² Isto, str. 54-57.

Iakoćom upoznati s kontekstom nalazišta. Pokretni su nalazi koji potječu s različitih sisačkih lokaliteta prezentirani u sklopu stalnog postava Gradskog muzeja Sisak te ondje učestalo organiziranih privremenih izložbi. Preko 20 000 rimskodobnih artefakata većinom prikupljenih prilikom arheoloških istraživanja čini najveći dio muzejske arheološke građe.¹⁴³

7.1. RAZINE ZAŠTITE LOKALITETA

Pokretne i nepokretne arheološke nalaze nužno je podvrgnuti zahvatima preventivne i kurativne zaštite, odnosno konzervacije. Izvršavanje tih postupaka ponajprije je povjereno osoblju Gradskog muzeja Sisak i Konzervatorskog odjela Sisačko-moslavačke županije. Obzirom na to da povrh ostataka antičke Siscije danas leži suvremeni grad, većinu nalaza nije moguće trajno prezentirati. Zaštita lokaliteta je stoga podijeljena na tri razine:

- zaštitna istraživanja koja prethode građevinskim radovima
- zaštita nepokretnog arheološkog materijala
- zaštita pokretnog arheološkog materijala prikupljenog tijekom istraživanja

Prva je razina zaštite usko povezana uz ostatke nepokretne baštine na koje se često nailazi tijekom obaveznih zaštitnih arheoloških istraživanja koja prethode provođenjima građevinskih radova na zaštićenim lokalitetima – ona je u Republici Hrvatskoj definirana zakonom. Iako se ponekad smatra dodatnim teretom i nepotrebnim troškom, konzervatori i arheolozi obično nailaze na razumijevanje od strane investitora. Prakse koje nalaže ova razina zaštite moraju se nastaviti poštovati i u Sisku. U tom je gradu nužno dodatno poticati prezentaciju i interpretaciju nalaza pronađenih prilikom zaštitnih istraživanja – u tome mogu sudjelovati i investitori koji prezentaciju nalaza odluče uvrstiti u projektnu dokumentaciju. Time bi se osigurali novi pritoci pristupa informacijama o antičkoj Sisciji, a obogatala bi se i turistička ponuda grada. Praksa korištenja kulturne baštine kao dodatne vrijednosti koja osigurava širenje baze klijenata, a kojom se koriste neke ustanove i ugostiteljski objekti (restoran Bijela lađa, OTP banka, Caffè bar Gema, Željeznički kolodvor itd.) također bi se trebala dodatno poticati. Promocijom neprocjenjive kulturne baštine grada Siska promjenila bi se i percepcija samih arheoloških istraživanja – umjesto kao teret i dodatni trošak počela bi se smatrati ekonomskim resursom.¹⁴⁴

¹⁴³ *Management plan for the Roman town of Siscia, Croatia* – Ljubljana Process II: Rehabilitating our common heritage, 2014., str. 23-24.

¹⁴⁴ *Isto*, str. 36-37.

Kada je u pitanju grad Sisak, druga se razina zaštite odnosi na lokalitete *Siscia in situ* i Sisak – Sv. Kvirin. U slučaju arheološkog parka *Siscia in situ* nužno je nastaviti s redovitim održavanjem i prevencijom oštećenja. Na lokalitetu Sisak – sv. Kvirin također je, u svrhu buduće prezentacije rimskodobnih arhitektonskih struktura, potrebno nastaviti sa zaštitnim praksama. Sustavno provedena arheološka istraživanja tog lokaliteta bi zajedno s konzervatorskim zahvatima u budućnosti trebala rezultirati otvaranjem arheološkog parka Sv. Kvirin i interpretacijskog centra Segestika-Siscija.¹⁴⁵

Treća se razina zaštite tiče pokretnog arheološkog materijala za čiju su zaštitu, dokumentaciju, restauraciju i prezentaciju odgovorni djelatnici Gradskog muzeja Sisak. Obzirom na ograničenu infrastrukturu muzeja i pronalazke mnogobrojnih pokretnih nalaza u sklopu većine istraživanja, u budućnosti bi svakako trebalo osigurati dodatne depoe otvorenog tipa koji bi poslužili i u interpretacijske, odnosno prezentacijske svrhe. Uz Gradski muzej Sisak, prezentirane lokalitete *Siscia in situ* i Sisak – sv. Kvirin, takvi bi depoi predstavljali jedne od glavnih interpretacijskih lokacija u gradu.¹⁴⁶

7.2. PRIPREMA ZA KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKE ZAHVATE

Provođenju konzervatorsko-restauratorskih zahvata na ostacima arhitekture trebala bi prethoditi istraživanja uvjeta okoliša u kojem se pojedini lokalitet nalazi. Osim ispitivanja klimatskih uvjeta, važno je odrediti i kakvoću originalno upotrijebljenog građevinskog materijala.¹⁴⁷ Navedenoj pripremnoj fazi slijedi određivanje načina na koji će određene arhitektonske strukture biti konzervirane.

Arheološki nalazi najbolje opstaju u nepromjenjivim uvjetima kakve primjerice osiguravaju zemlja ili pijesak. S druge strane, njihovo će izlaganje učestalim atmosferskim promjenama prije ili kasnije uzrokovati određen stupanj oštećenja. Kako je već i spomenuto, ponovno zatrpavanje arheoloških iskopa po završetku provedbe istraživanja predstavlja najbolju metodu konzervacije pokretnih i nepokretnih kulturnih dobara. Ipak, obzirom na to da se u pojedinim situacijama javlja potreba za prezentacijom lokaliteta, a samim time i njihovim izlaganjem nestabilnom atmosferskom okruženju, nužno je odrediti i provesti odgovarajuće zaštitne postupke. Oni će, doduše, predstavljati samo privremeno rješenje jer je proces

¹⁴⁵ Isto, str. 37.

¹⁴⁶ Isto, str. 37.

¹⁴⁷ Bruno Diklić, Tatjana Lolić, *Feasibility study – Roman town of Siscia, Integrated rehabilitation project plan/survey of the architectural and archaeological heritage (IRPP/SAAH) – Regional programme for cultural and natural heritage in south east Europe 2003 – 2008.*, 2006., str. 6., Matija Marić, *Konzervacija rimske arhitekture u Hrvatskoj*, diplomski rad, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012., str. 45.

propadanja nezaustavljiv. Usporavanje neželjenih promjena na povijesnim strukturama i arheološkim lokalitetima moguće je samo uz redovito održavanje, odnosno kontrolu njihovog stanja.¹⁴⁸

Ostatke antičkih arhitektonskih struktura otkrivenih prilikom arheoloških istraživanja nerijetko karakterizira određen stupanj strukturalnih oštećenja. Provođenje konzervatorsko-restauratorskih zahvata je stoga vrlo često nezaobilazno. U situacijama u kojima je lokalitet ili neki njegov dio predviđen za prezentaciju takva je potreba posebno naglašena.¹⁴⁹

7.3. ODABIR ZAMJENSKOG VEZIVNOG MATERIJALA

Stabilnost otkrivenih struktura najčešće je uvjetovana stanjem u kojem se nalazi njihov najmanje otporan element – vezivni materijal. Samim time, njegova konsolidacija nerijetko predstavlja prvi i najvažniji korak kod provođenja konzervatorskih zahvata.¹⁵⁰ Upravo iz tog razloga, odabir komponenti zamjenskog vezivnog materijala mora proizlaziti iz pomnih analiza mikroskopskog sastava onog originalnog.¹⁵¹ Vezivni materijal (mort) predstavlja sustav sačinjen od veziva (npr. vapno, gips, cement), vode i ispune/agregata (npr. pijesak). Svojstva novoupotrijebljenog vezivnog materijala moraju biti srodna svojstvima onog originalnog. U protivnom će prije ili kasnije doći do određenih problema, odnosno poteškoća u održavanju konsolidirane strukture. Ista načela vrijede i za korištenje drugih zamjenskih građevinskih elemenata kakvi su primjerice kamen ili opeka – kad god je to moguće, prilikom konzervatorskih i restauratorskih zahvata treba koristiti građevinske materijale pronađene u sklopu arheoloških istraživanja.¹⁵²

8. *SISCIA IN SITU* – KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI POSTUPCI, MJERE ZAŠTITE I ODRŽAVANJE LOKALITETA

Na položaju ispred crkve Uzvišenja sv. Križa (Trg bana Josipa Jelačića, Sisak) su od 1997. do 1998. godine provedena arheološka istraživanja ostataka jugozapadnog dijela siscijskog bedema (3./4. st.), pripadajuće mu ugaone kule (3./4. st.) i zgrade žitnice (*horreum*) (4.st) (sl.

¹⁴⁸ Matija Marić, *Konzervacija rimske arhitekture u Hrvatskoj*, diplomski rad, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012., str. 45.

¹⁴⁹ *Isto*, str. 47.

¹⁵⁰ *Isto*, str. 47.

¹⁵¹ Bruno Diklić, Tatjana Lolić, *Feasibility study – Roman town of Siscia, Integrated rehabilitation project plan/survey of the architectural and archaeological heritage (IRPP/SAAH)* – Regional programme for cultural and natural heritage in south east Europe 2003 – 2008., 2006., str. 6.

¹⁵² Matija Marić, *Konzervacija rimske arhitekture u Hrvatskoj*, diplomski rad, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012., str. 47.

4).¹⁵³ Ispod navedenih arhitektonskih cjelina nalazili su se i ostatci antičke građevine pretpostavljenog vojnog karaktera podignute tijekom 1. ili 2. st.¹⁵⁴

Reprezentativni ostatci monumentalnih arhitektonskih struktura javnog karaktera koji svjedoče o različitim fazama urbanističkog razvoja antičke Siscije i njihov pronalazak na frekventnoj lokaciji (javna površina/trg) unutar suvremenog grada tvorili su uvjete prikladne za *in situ* prezentaciju lokaliteta. Ipak, zbog težnje za očuvanjem višestoljetne funkcije tamošnje javne površine, odlučeno je prezentirati samo najatraktivniji dio lokaliteta. Po završetku arheoloških istraživanja, područje arheološkog iskopa privremeno je zaštićeno zatrpavanjem. Nakon prekrivanja svih cjelina lokaliteta slojevima geotekstila, u područje iskopa je nanesena mješavina tucanika i pjeskovitog šljunka srednje granulacije povrh koje je zatim nasut 50 cm debeo sloj sitnog kamenja. Navedenim je postupcima jedan dio lokaliteta trajno zaštićen, dok je drugi, onaj predviđen za prezentaciju, zaštićen do početka provođenja tog projekta.¹⁵⁵

Projekt prezentacije arheološkog lokaliteta *Siscia in situ* vodio je dipl. ing. arh. Antun Diklić. Među otkrivenim arhitektonskim cjelinama, naglasak je stavljen na jugozapadni dio bedema i ugaonu kulu, dio obrambenog jarka koji se pruža prema parku V. Nazora te na ostatke kasnoantičke žitnice. Prilikom provedbe projekta prezentacije bilo je nužno izbjeći oštećenja postojećih struktura te osigurati reverzibilnost novopostavljenih arhitektonskih elemenata. Istodobno s provođenjem projekta prezentacije, na otkrivenim su antičkim strukturama vršeni konzervatorsko-restauratorski radovi koje je predvodio akademski kipar i restaurator Ivica Grošinić. Radovi su trajali od travnja do listopada 2001. godine.¹⁵⁶ U mjesecu studenom iste godine, arheološki lokalitet *Siscia in situ* otvoren je za javnost. Održavanje lokaliteta je povjereno Gradu Sisku kao vlasniku zemljišta. Ono podrazumijeva redovito praćenje stanja, odnosno učestale nadzore.¹⁵⁷ *Siscia in situ* je lokalitet čija je vrijednost prepoznata od strane vodećih institucija koje se bave konzervacijom i zaštitom graditeljske baštine. Radi se o prvom i zasad jedinom prezentiranom sisačkom lokalitetu čijoj zaštiti i održavanju treba

¹⁵³ Matija Marić, *Konzervacija rimske arhitekture u Hrvatskoj*, diplomski rad, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012., str. 72., Zoran Wiewegh, *Otkriće kule zapadnih zidina rimske Siscije*, Arheološki radovi i rasprave 14, 2004., str. 122.

¹⁵⁴ Matija Marić, *Konzervacija rimske arhitekture u Hrvatskoj*, diplomski rad, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012., str. 72.

¹⁵⁵ *Isto*, str. 72-73.

¹⁵⁶ *Isto*, str. 74.

¹⁵⁷ Tatjana Lolić, Ivana Miletić, Tomislav Petrinc, *Izveštaj o stanju, mjere zaštite i održavanje lokaliteta Siscia in situ na Trgu bana Josipa Jelačića u Sisku*, Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjeli u Zagrebu i Sisku, 2007., str. 1.

pristupiti s posebnom pažnjom.¹⁵⁸ Realizacijom projekta prezentacije lokaliteta, Sišćanima je, kao i posjetiteljima grada, omogućen doticaj s bogatom poviješću tog područja.¹⁵⁹ Suradnjom nadležnih institucija moguće je uspostaviti čvrste temelje za očuvanje lokaliteta koje će u budućnosti biti povjereno nadolazećim generacijama.¹⁶⁰

8.1. KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI POSTUPCI PROVEDENI 2001. GODINE

Prije samog početka konzervatorsko-restauratorskih zahvata provedena su istraživanja uvjeta u kojima se lokalitet nalazio. U Cestograđevnom laboratoriju Zavoda za prometnice Instituta građevinarstva Hrvatske je, primjerice, ispitana kvaliteta kamena koji je činio sastavni dio zatečenih struktura. Ispostavilo se da se radi o mekanom i poroznom vapnencu svjetlo smeđe boje kojeg odlikuju slaba otpornost na vremenske uvjete i mraz te iznimno niska čvrstoća na pritisak. Ležišta kamena takvih svojstava nalaze se nadomak Petrinje, kod sela Hrastovica. Za pretpostaviti je kako je kamen upotrijebljen prilikom podizanja arhitektonskih struktura čiji su ostatci otkriveni ispred crkve sv. Križa dopremljen upravo odande. Nadalje, obzirom na neposrednu blizinu rijeke Kupe, ispitani su i rizici od poplavlivanja lokaliteta. U suradnji sa Službom za hidrologiju Državnog hidrometeorološkog zavoda prikupljeni su podaci o maksimalnim razinama vodostaja rijeke Kupe. Pokazalo se da je apsolutna visina vodostaja rijeke veća od apsolutne visine najniže točke prezentacijske površine. Samim time, opasnost od poplavlivanja područja postoji. Dio projekta prezentacije se uslijed takvih okolnosti morao odnositi na razrađen plan odvodnje voda. U središnji dio lokaliteta je postavljena djelomično ukopana prepumpna stanica čija gornja površina služi kao vidikovac.¹⁶¹

Početak konzervatorsko-restauratorskih djelovanja na lokalitetu obilježen je konsolidacijom kamenog zida koji je zajedno s onim opečnim činio sastavni dio jugozapadnog siscijskog bedema. Kameni dio bedema je nadograđen kasnije kao pojačanje originalnom opečnom dijelu te je u punoj duljini profila ostao neutemeljen. Kako svojom masom ne bi istisnuo zemlju na kojoj se nalazio, odlučeno je načiniti cementni podzid koji je originalnoj strukturi

¹⁵⁸ Tatjana Lolić, Ivana Miletić, Tomislav Petrinc, *Izveštaj o stanju, mjere zaštite i održavanje lokaliteta Siscia in situ na Trgu bana Josipa Jelačića u Sisku*, Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjeli u Zagrebu i Sisku, 2007., str. 25., *Management plan for the Roman town of Siscia, Croatia* – Ljubljana Process II: Rehabilitating our common heritage, 2014., 21.

¹⁵⁹ *Management plan for the Roman town of Siscia, Croatia* – Ljubljana Process II: Rehabilitating our common heritage, 2014., 21.

¹⁶⁰ Tatjana Lolić, Ivana Miletić, Tomislav Petrinc, *Izveštaj o stanju, mjere zaštite i održavanje lokaliteta Siscia in situ na Trgu bana Josipa Jelačića u Sisku*, Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjeli u Zagrebu i Sisku, 2007., str. 25.

¹⁶¹ Matija Marić, *Konzervacija rimske arhitekture u Hrvatskoj*, diplomski rad, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012., str. 73-74.

pripojen mortom pripravljenim na bazi vapna i bijelog cementa. Radi dodatnog učvršćivanja strukture, pukotine između kamenog i opečnog dijela bedema zalivene su vapnenom žbukom. Navedeni su zahvati izvedeni u punoj duljini tog dijela bedema koja iznosi 30 m. Također, kameni je dio bedema na pojedinim mjestima dozidan, a u punoj je njegovoj duljini izveden i sloj zaštitne kape debljine 35 cm. Istovremeno je konsolidiran i klesanim kamenjem obložen dio bedemske strukture na kojeg se naslanja ugaona kula – reške su ispunjene zamjenskim vezivnim materijalom načinjenim prema originalnom uzorku, a na pojedinim je mjestima umetnut novi kamen.¹⁶²

Potom su uslijedili zahvati na ostacima kamenih zidova i opečnih kontrafora kasnoantičke žitnice. S navedenih je struktura prvotno uklonjeno razgranato korijenje, a zatim su vapnenim mortom ispunjene pukotine koje su se na njima nalazile. Na gornje je plohe zidova i kontrafora postavljena zaštitna kapa – na zidovima je načinjena od kamena, a na kontraforima od rimske opeke.¹⁶³

Nadalje, pristupljeno je i zahvatima na opečnom dijelu bedema i opečnoj ugaonoj kuli. Taj je dio bedema, na mjestima na kojima je za time bilo potrebe, dozidan. Prilikom te intervencije korišteni su originalni primjerci rimske opeke i vezivni materijal s dodatkom lomljene opeke. Na opečnom je dijelu bedemske strukture također načinjena zaštitna kapa prilikom čije su izrade korišteni originalni primjerci rimske opeke pronađeni na tom i na nekim drugim sisačkim lokalitetima. U svrhu ostvarivanja zamisli vezanih uz sam projekt prezentacije lokaliteta, bedem je dodatno otkopan u duljini od 10 m. Nakon temeljitog čišćenja, taj je segment bedema također restauriran i konzerviran. Opečni je njegov dio restauriran u visini od 2 m, a kameni u duljini od 10 m. Napuknuti i djelomično potonuli zid ugaone opečne kule bilo je potrebno iznivelirati – struktura je podignuta s lijeve i s desne strane. Dotrajali i nedostajući dijelovi zida kule su dozidani, a pukotine i reške su ispunjene vezivnim materijalom. Povrh strukture je postavljena zaštitna kapa.¹⁶⁴

¹⁶² *Isto*, str. 74-75.

¹⁶³ *Isto*, str. 75.

¹⁶⁴ *Isto*, str. 76.

8.2. MJERE ZAŠTITE I ODRŽAVANJE – STANJE LOKALITETA U SIJEČNJU 2007. GODINE

Izvještaj o stanju, mjerama zaštite i održavanju lokaliteta *Siscia in situ* konzervatorskog odjela Ministarstva kulture u Zagrebu predstavlja osnovu za daljnja zaštitna postupanja.¹⁶⁵

Dio teksta koji slijedi, a u kojem će uz stanje u kojem je lokalitet zatečen u siječnju 2007. g biti opisane i mjere koje su predložene u svrhu njegova održavanja, djelomično će se odnositi na sadržaj spomenutog izvještaja.

4 - ostatci jugozapadnog bedema i žitnice s crkvom sv. Križa u pozadini; Trg bana Josipa Jelačića, Sisak (snimio: F. Jajčinović)

8.2.1. Žitnica (*Horreum*)

- Sjeverozapadni i jugoistočni perimetralni zid s kontraforima (sl. 5 – 6)

¹⁶⁵ Tatjana Lolić, Ivana Miletić, Tomislav Petrincec, *Izvještaj o stanju, mjere zaštite i održavanje lokaliteta Siscia in situ na Trgu bana Josipa Jelačića u Sisku*, Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjeli u Zagrebu i Sisku, 2007., str. 25.

Zidovi žitnice građeni su od lomljenog, djelomično obrađenog i obrađenog kamena te opeke.¹⁶⁶ Radilo se o objektu monumentalnog karaktera.¹⁶⁷ Kao vezivni materijal je prilikom spajanja navedenih građevinskih elemenata korišten vapneni mort. Kao što je i spomenuto, u sklopu konzervatorskih postupaka koji su provedeni nakon završetka arheoloških istraživanja lokaliteta, na zidove žitnice je postavljena zaštitna kapa. U godinama koje su uslijedile, sve je primjetniji bio gubitak vezivnog materijala originalne strukture.¹⁶⁸ Starenje, odnosno propadanje vezivnog materijala je jedna od najčešćih vrsta oštećenja zidanih struktura.¹⁶⁹ Također, na kamenim elementima i izloženim dijelovima vezivnog materijala pojavile su se naslage mahovine i drugog niskog raslinja.¹⁷⁰ Mahovine se obično razvijaju na tvrdim i vlažnim podlogama izloženim nečistoćama.¹⁷¹ Svojim sitnim korijenjem mahovine prodiru u pukotine građevinskog materijala. Putem korijenja, zatim, u pukotine ulazi voda koja potencijalnim smržavanjem, odnosno kristaliziranjem može dodatno povećati pukotinu.¹⁷² Na dijelovima zaštitne kape jugoistočnog zida žitnice pojavile su se staklaste nakupine čiji je nastanak uzrokovan kristalizacijom topivih soli ili kalcifikacijom. Sjeverozapadni i jugozapadni zid ojačani su kontraformnim sustavom izvedenim u opeci i obrađenim kamenim blokovima. Sjeverozapadni zid je ojačan s vanjske strane, a jugozapadni i s vanjske i unutrašnje. Gotovo potpun gubitak vezivnog materijala i pojava mahovinastih naslaga utjecali su na loše stanje kontrafora. Na opekama nisu uočena strukturalna oštećenja.¹⁷³

¹⁶⁶ Isto, str. 2.

¹⁶⁷ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*/Sanader, Mirjana (mentor); Zagreb, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2014., str. 295.

¹⁶⁸ Tatjana Lolić, Ivana Miletić, Tomislav Petrincec, *Izveštaj o stanju, mjere zaštite i održavanje lokaliteta Siscia in situ na Trgu bana Josipa Jelačića u Sisku*, Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjeli u Zagrebu i Sisku, 2007., str. 6.

¹⁶⁹ Bernard M. Feilden, *Conservation of Historic Buildings – Third edition*, Oxford, 2003., str. 70.

¹⁷⁰ Tatjana Lolić, Ivana Miletić, Tomislav Petrincec, *Izveštaj o stanju, mjere zaštite i održavanje lokaliteta Siscia in situ na Trgu bana Josipa Jelačića u Sisku*, Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjeli u Zagrebu i Sisku, 2007., str. 6.

¹⁷¹ Bernard M. Feilden, *Conservation of Historic Buildings – Third edition*, Oxford, 2003., str. 134.

¹⁷² Matija Marić, *Konzervacija rimske arhitekture u Hrvatskoj*, diplomski rad, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012., str. 39.

¹⁷³ Tatjana Lolić, Ivana Miletić, Tomislav Petrincec, *Izveštaj o stanju, mjere zaštite i održavanje lokaliteta Siscia in situ na Trgu bana Josipa Jelačića u Sisku*, Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjeli u Zagrebu i Sisku, 2007., str. 6.

5 - sjeverozapadni zid žitnice s kontraforima; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)

6 – jugoistočni zid žitnice s kontraforima; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)

Prema uputama konzervatorskog odjela Ministarstva kulture na nekim je predjelima preporučeno konsolidirati zaštitnu kapu prezidavanjem, odnosno zamjenom vezivnog materijala. Sastav zamjenskog materijala trebao je biti jednak sastavu vezivnog materijala korištenog prilikom prvotnog apliciranja zaštitne kape (pijesak : vapno : bijeli cement – 5 : 3 : 1). Kod zamjene originalnog vezivnog materijala na dijelovima strukture nužno je koristiti se zamjenskim materijalom čiji je sastav u skladu s onim originalno upotrijebljenim. Zamjenski vezivni materijal treba biti nanesen u punoj širini fuge te u ravnini lica zida (pijesak : vapno :

bijeli cement – 5 : 3 : 0,5).¹⁷⁴ Treba istaknuti kako je prilikom zamjene originalnog vezivnog materijala na povijesnim građevinama strogo zabranjeno koristiti vodonepropusne cementne mortove (npr. Portland cement) koji bi mogli nepovratno uništiti strukturu građevine.¹⁷⁵ Smanjena poroznost, odnosno propusnost jakih cementnih mortova potiču zadržavanje vlage, a samim time i propadanje zidanih konstrukcija.¹⁷⁶ U vanrednim situacijama, smjesu vezivnog materijala dopušteno je obogatiti s maksimalno 10 % Portland cementa, odnosno nešto skupocjenijeg, bijelog cementa.¹⁷⁷ Bijeli cement je pogodniji jer izgledom podsjeća na vapneni mort.¹⁷⁸ Kod pripreme zamjenskog vezivnog materijala u ovom je slučaju nužno koristiti lokalni kupski pijesak koji je korišten i prilikom izgradnje originalne strukture u antičkim vremenima.¹⁷⁹ To je izrazito važno jer će dodatak pijeska u smjesu odrediti konačnu boju morta.¹⁸⁰ Pijesak ne smije sadržavati tragove nečistoća.¹⁸¹ Također, posebno je naglašeno i obavezno korištenje gašenog vapna. Takva vrsta intervencija bi trebala biti izvedena u proljeće ili tijekom rane jeseni.¹⁸²

- opečna ožbukana klupa unutrašnje strane sjeverozapadnog zida žitnice (sl. 7)

Uz unutrašnju stranu sjeverozapadnog zida žitnice nalazila se ožbukana klupa načinjena od opeke. Zbog 5 cm debelog sloja žbuke kojim je klupa prekrivena, pretpostavlja se kako se uistinu radilo o strukturi koja je služila za sjedenje. Raspadajući originalan sloj žbuke je uslijed ranijih konzervatorskih postupaka provedenih na tom dijelu sjeverozapadnog zida žitnice zamijenjen cementnim slojem debljine od 4 cm. Taj je cementni sloj zamišljen kao zaštitni pokrov zida. Ova se struktura općenito nalazila u iznimno lošem stanju – urušavala se, originalan je vezivni materijal ispadao, na mjestima su nedostajali komadi opeke, a cementna je zaštita tijekom godina popucala. Na sjevernom dijelu zaštitnog pokrova pojavile

¹⁷⁴ Isto, str. 15.

¹⁷⁵ Bernard M. Feilden, *Conservation of Historic Buildings – Third edition*, Oxford, 2003., str. 72.

¹⁷⁶ A. Henry, John Stewart, *Mortars, renders & plasters – Practical Building Conservation*, London, 2011., str. 244.

¹⁷⁷ Bernard M. Feilden, *Conservation of Historic Buildings – Third edition*, Oxford, 2003., str. 72.

¹⁷⁸ A. Henry, John Stewart, *Mortars, renders & plasters – Practical Building Conservation*, London, 2011., str. 11.

¹⁷⁹ Tatjana Lolić, Ivana Miletić, Tomislav Petrinc, *Izveštaj o stanju, mjere zaštite i održavanje lokaliteta Siscia in situ na Trgu bana Josipa Jelačića u Sisku*, Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjeli u Zagrebu i Sisku, 2007., str. 15.

¹⁸⁰ Bernard M. Feilden, *Conservation of Historic Buildings – Third edition*, Oxford, 2003., str. 72.

¹⁸¹ *Conservation Guidelines – Mortars, pointing and renders*, The Irish Centre for Architectural Conservation and Training, str. 5.

¹⁸² Tatjana Lolić, Ivana Miletić, Tomislav Petrinc, *Izveštaj o stanju, mjere zaštite i održavanje lokaliteta Siscia in situ na Trgu bana Josipa Jelačića u Sisku*, Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjeli u Zagrebu i Sisku, 2007., str. 15.

su se poprečne i uzdužne pukotine, a na južnom samo poprečne. Veći dio klupe u potpunosti se odvojio od zida žitnice.¹⁸³

7 – opečna ožbukana klupa smještena uz unutrašnju stranu SZ zida žitnice; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)

Kod prezidavanja oštećene strukture predloženo je koristiti opečni materijal koji je prisutan na lokalitetu. Ukoliko tog materijala ne bude dovoljno ili njegovo korištenje iz nekog razloga bude onemogućeno, može biti nadomješten rimskim opekama s depoa koji je smješten u blizini lokaliteta Sisak – sv. Kvirin, a u kojem se skladišti rimski građevinski materijal.¹⁸⁴ Vrlo je važno da opeke korištene prilikom ovakve vrste konzervatorskih radova bojom i teksturom odgovaraju onima korištenim u trenutcima izgradnje originalne strukture.¹⁸⁵ Izvedba takve vrste radova mora biti nadzirana od strane konzervatora. Nakon prezidavanja, s gornje je strane strukture nužno nanjeti zaštitni sloj debljine od 5 – 7 cm koji bi zamjenio originalan sloj žbuke. Preporučeno je korištenje zaštitnog sloja istog sastava kao kod zaštitne kape (pijesak : vapno : bijeli cement – 5 : 3 : 1). Istaknut je i zahtjev za postizanjem guste

¹⁸³ Isto, str. 8.

¹⁸⁴ Isto, str. 15.

¹⁸⁵ Bernard M. Feilden, *Conservation of Historic Buildings – Third edition*, Oxford, 2003., str. 70.

konzistencije, odnosno fine fakture i završne obrade zaštitnog sloja koju je moguće postići korištenjem prosijanog kuskog pijeska.¹⁸⁶

- postamenti (sl. 8)

Postamenti koji su se nalazili u unutrašnjosti objekta služili su kao nosači kolonade. Izgrađeni su u opeci i obrađenom kamenu, a tijekom godina koje su uslijedile nakon istraživanja lokaliteta, ostali su u relativno dobrom stanju. Na nekim su mjestima uočeni odroni i pucanje cementnih slojeva. Kod postamenta s cipusom moglo se uočiti pucanje dijelova na kojima su izvršeni postupci restauracije.¹⁸⁷

Predviđen je restauratorski postupak kod kojeg treba koristiti originalno upotrijebljenu opeku i zamjenski vezivni materijal pripremljen prema originalnom uzorku (pijesak : vapno : bijeli cement – 5 : 3 : 0,5). Kod očuvanja kamenih elemenata treba koristiti metode konzervacije kamena te ih je potrebno tretirati kao kamenu plastiku na otvorenom.¹⁸⁸

8 – postament s cipusom; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)

8.2.2. Gradske zidine i kula

- Gradske zidine (sl. 9 – 11)

¹⁸⁶ Tatjana Lolić, Ivana Miletić, Tomislav Petrincec, *Izveštaj o stanju, mjere zaštite i održavanje lokaliteta Siscia in situ na Trgu bana Josipa Jelačića u Sisku*, Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjeli u Zagrebu i Sisku, 2007., str. 15.

¹⁸⁷ *Isto*, str. 10.

¹⁸⁸ *Isto*, str. 15.

Prilikom podizanja siscijskih gradskih zidina korišteni su opeka i kamen. Širina dijela izgrađenog od opeke iznosi 1, 60 m, dok širina kamenog dijela koji je naslonjen uz opečni iznosi 40 cm.¹⁸⁹ Dio opeka korištenih tijekom izgradnje bedema vjerojatno potječe iz siscijskih radionica.¹⁹⁰ Kameni blokovi su vjerojatno dopremljeni iz obližnjih banijskih kamenoloma.¹⁹¹ Na zidine je po završetku arheoloških istraživanja postavljena zaštitna kapa. U godinama koje su uslijedile, ona je ostala u dobrom stanju. Povremeno poplavljivanje najniže zone bedema uzrokovalo je gubitak originalnog vezivnog materijala i oštećenje opeka. Duž cijele vanjske površine bedema pojavile su se bijele staklaste nakupine koje su nastale istjecanjem vode s topivim tvarima iz malih šupljina koje su se nalazile u sloju zaštitne kape. Kameni dijelovi bedema ostali su relativno dobro očuvani. Ponegdje je primjećeno osipanje vezivnog materijala zaštitne kape, kao i gubitak originalnog vezivnog materijala.¹⁹² U jugozapadni dio bedema su bile ugrađene opeke s pečatom *APPIAN* koje se datiraju u doba vladavine Valentinijana, odnosno u drugu polovicu 4. st. Prema tome, sasvim je izgledno da je dio siscijskog bedema bio obnavljan već u razdoblju kasne antike.¹⁹³

¹⁸⁹ *Isto*, str. 11.

¹⁹⁰ Rosana Škrkulja, *Opeke u Sisciji*. U: V. Čakširan, R. Škrkulja (ur.), Katalog izložbe – Oš' kupit ciglu?, Sisak, 2021., str. 21.

¹⁹¹ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*/Sanader, Mirjana (mentor); Zagreb, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2014., str. 293.

¹⁹² Tatjana Lolić, Ivana Miletić, Tomislav Petrincec, *Izveštaj o stanju, mjere zaštite i održavanje lokaliteta Siscia in situ na Trgu bana Josipa Jelačića u Sisku*, Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjeli u Zagrebu i Sisku, 2007., str. 11.

¹⁹³ Rosana Škrkulja, *Opeke u Sisciji*. U: V. Čakširan, R. Škrkulja (ur.), Katalog izložbe – Oš' kupit ciglu?, Sisak, 2021., str. 21.

9 – pogled na sam jugozapadni dio siscijskog bedema; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)

10 – pogled na južni dio zidina; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)

11 – unutrašnji profil južnog dijela bedema; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)

- Kula (sl. 12 – 13)

Četverokutna kula od opeke vezane vapnenim mortom nalazi se na samom lomu jugozapadnih zidina. Stanje očuvanosti objekta se s godinama nije znatno pogoršalo. Jedino što se moglo primjetiti je opadanje opeke u donjim dijelovima strukture.¹⁹⁴ Slična je kula otkrivena i 2002. godine tijekom istraživanja provedenih na uglu ulice S. S. Kranjčevića i Trga bana Jelačića. Zajedno s nalazima na lokalitetu *Siscia in situ*, spomenuto otkriće vjerno svjedoči o liniji kojom se uz rijeku Kupu pružao zapadni bedem antičke Siscije. Obzirom na dostatnost prostora, visoku razinu očuvanosti objekta i položaj na frekventnoj lokaciji, prezentacija tog kulturnog dobra je trebala biti pomnije razmotrena.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Tatjana Lolić, Ivana Miletić, Tomislav Petrinc, *Izveštaj o stanju, mjere zaštite i održavanje lokaliteta Siscia in situ na Trgu bana Josipa Jelačića u Sisku*, Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjeli u Zagrebu i Sisku, 2007., str. 14.

¹⁹⁵ Zoran Wiewegh, *Otkriće kule zapadnih zidina rimske Siscije*, *Arheološki radovi i rasprave* 14, 2004., str. 122-128.

12 – ugaona kula jugozapadnih zidina Siscije; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)

13 – profil sjeverozapadnog zida ugaone kule; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)

Pregledom stanja ostataka bedema i ugaone kule na lokalitetu *Siscia in situ* ustanovljeno je da na pojedinim mjestima treba konsolidirati postavljenu zaštitnu kapu. Takav bi postupak trebao biti izveden prezidavanjem i nanošenjem zamjenskog vezivnog materijala čiji je sastav jednak sastavu vezivnog materijala zaštitne kape korištenog prilikom inicijalnih konzervatorskih postupaka (pijesak : vapno : bijeli cement – 5 : 3 : 1). Kod nanošenja zamjenskog vezivnog materijala na originalne arhitektonske strukture potrebno je pripremiti mort koji je po svome sastavu u skladu s originalnim uzorkom. Zamjenski vezivni materijal treba nanjeti u punoj širini fuge te u ravnini s licem zida (pijesak : vapno : bijeli cement – 5 : 3 : 0,5). Kod pripreme zamjenskog vezivnog materijala nužno je koristiti pijesak iz rijeke Kupe koji je korišten prilikom izgradnje originalne strukture. Nužno je koristiti gašeno vapno, a radove treba izvesti tijekom proljeća ili rane jeseni.¹⁹⁶

8.2.3. Održavanje rimske arhitekture na lokalitetu *Siscia in situ*

U svrhu zaštite, odnosno konsolidacije rimske arhitekture na lokalitetu, sve je zidane strukture jednom godišnje potrebno zaliti vapnenom vodom od gašenog vapna. Mahovinu i korov treba odstraniti mehaničkim putem (mahovina se odstranjuje četkama, a korov plijevljenjem). Naslage kalcita također treba ukloniti mehaničkim putem. Preporučeno je suhi postupak odstranjivanja, odnosno četkanje sirkovim četkama. Ukoliko uklanjanje naslaga kalcita navedenom procedurom ne bude uspješno, potrebno je konzultirati se s restauratorom. Prilikom izvedbe navedenih mehaničkih procesa nužno je spriječiti mogućnost oštećivanja originalnih opečnih, odnosno kamenih strukturi.¹⁹⁷

8.2.4. Arhitektonski elementi u svrsi prezentacije lokaliteta *Siscia in situ*

- Hodne površine

U trenutcima nastanka Izvještaja o stanju, mjerama zaštite i održavanju lokaliteta *Siscia in situ*, razina hodne površine unutar prezentiranog dijela bila je preniska. Time je svim vanjskim utjecajima nepotrebno izložena temeljna zona zidanih struktura. Sloj sitnog kamenja nije nanesen u skladu s odrednicama koje su propisane u projektu. Problematična je bila i betonska traka koja razdvaja travnatu površinu od sitnog kamena nanesenog unutar

¹⁹⁶ Tatjana Lolić, Ivana Miletić, Tomislav Petrincec, *Izvještaj o stanju, mjere zaštite i održavanje lokaliteta Siscia in situ na Trgu bana Josipa Jelačića u Sisku*, Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjeli u Zagrebu i Sisku, 2007., str. 16.

¹⁹⁷ Isto, str. 16.

prezentacijske zone. Ta bi se granica mogla neželjeno protumačiti kao tlocrtno prezentiran dio zida.¹⁹⁸

Shodno svemu tome, predloženo je nasipavanje sloja (5 do 10 cm) sitnog kamena granulacije od 0,80 do 1,6 cm unutar prezentacijske zone lokaliteta *Siscia in situ*. Time bi nepotrebno izložen dio temelja arhitektonskih struktura bio prekriven. Kako bi se prekrila betonska traka koja razdjeljuje travnatu površinu od prezentacijske zone, odnosno prostora žitnice, potrebno je ugraditi plastične graničnike te nasipati sitni kamen. Predloženo je i nasipavanje riječnih oblutaka granulacije od 8 do 12 cm u zonu jarka s vanjske strane bedema.¹⁹⁹

- drveni elementi arhitekture

Drvene konstrukcije koje čine dio prezentacijskog parka su bile u izrazito lošem stanju. Oštećenja su posebno primjetna kod hrastovih elemenata, odnosno daske koje su na pojedinim mjestima savijene i trule. K tome, dio hrastovih daske na određenim mjestima nedostaje. Stubište koje je također izvedeno u hrastovini je, s druge strane, u dobrom stanju, baš kao i elementi izrađeni od tikovine.²⁰⁰

U svrhu zaštite navedenih dijelova predloženo je nadomjestiti nedostajuće hrastove daske na gornjoj podnici, te na donjem platou tehničke kuće. Također, potrebno je sanirati dijelove donjeg platoa tehničke kuće jer su pojedine hrastove daske uslijed poplavlivanja savijene i izdignute. Preporučeno je konzultirati projektanta kako bi rješenje bilo konačno.²⁰¹

¹⁹⁸ Isto, str. 17.

¹⁹⁹ Isto, str. 23.

²⁰⁰ Isto, str. 18.

²⁰¹ Isto, str. 23.

14– gornji plato tehničke kuće; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)

- metalni dijelovi

Metalni elementi poput čelične potporne konstrukcije i rukohvatne ograde hrastovog stubišta pokazali su se kao dobro rješenje. Na njima nisu uočeni znatni tragovi propadanja. Treba spomenuti kako je ograda vidikovca (sl. 14), odnosno tehničke kuće, u nekom trenutku sasvim nepotrebno obojana bojom koja se potom ljuštila. Metalna konstrukcija okulara koji se nalazi na vidikovcu također se pokazala otpornom na oštećenja, dok je smjerokaz koji se nalazi na njoj znatno korodirao.²⁰²

Obzirom na uredno stanje metalnih elemenata prezentacijskog centra, potreba za intervencijama nije naglašena. Preporučeno je ukloniti ili pak obnoviti premaz boje na ogradi vidikovca te sanirati koroziju koja je zahvatila smjerokaz.²⁰³

²⁰² Tatjana Lolić, Ivana Miletić, Tomislav Petrincec, *Izveštaj o stanju, mjere zaštite i održavanje lokaliteta Siscia in situ na Trgu bana Josipa Jelačića u Sisku*, Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjeli u Zagrebu i Sisku, 2007., str. 20-21., *Management plan for the Roman town of Siscia, Croatia – Ljubljana Process II: Rehabilitating our common heritage*, 2014., 22.

²⁰³ Tatjana Lolić, Ivana Miletić, Tomislav Petrincec, *Izveštaj o stanju, mjere zaštite i održavanje lokaliteta Siscia in situ na Trgu bana Josipa Jelačića u Sisku*, Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjeli u Zagrebu i Sisku, 2007., str. 23-24.

- drenažni sustav, rasvjeta i informativna ploča

U periodu koji je uslijedio nakon otvaranja prezentacijskog centra, njegove su zone bile sklone poplavljivanju. Samim time, predložene su prepravke drenažnog sustava koji nije funkcionirao na zamišljen način. Preporučeno je zatvoriti rešku koja se nalazi između pupčaste folije i zidova kako bi se spriječio prodor vode. Također, istaknuta je i potreba za zamjenom nekolicine rasvjetnih lampi koje nisu bile u funkciji. Preporučeno je i postaviti kvalitetnije izrađenu informativnu ploču čiji bi natpis trebao biti zaštićen staklom.²⁰⁴ Informativne table koje su u narednim godinama postavljane na lokalitetu *Siscia in situ* u nekoliko su navrata uništavane od strane vandala. Samim time, posjetitelji su se o lokalitetu mogli informirati isključivo uz prisutnost stručnog vodstva.²⁰⁵

8.3. STANJE LOKALITETA U OŽUJKU 2024. GODINE

Razina očuvanosti rimskodobnih arhitektonskih struktura prezentiranih na lokalitetu *Siscia in situ* nije jednolika za sve elemente koji ih čine. Neki se od njih nalaze u iznenađujuće dobrom stanju, dok su neki zreli na nova konzervatorska postupanja. Dio metalnih i drvenih arhitektonskih oblika koji služe u svrsi prezentacije antičkih ostataka također mora proći kroz postupke sanacije.

Iako djeluju solidno, na pojedinim je dijelovima sjeverozapadnog i jugoistočnog zida *horreuma*, odnosno žitnice, primjetan gubitak originalnog vezivnog materijala. S druge strane, zamjenski vezivni materijal koji je nanešen na dijelove zida u dobrom je stanju. Zaštitna kapa koja se pruža gornjim ploham zidova je i dalje kompaktna (sl. 15). Na njoj su se, kao i na dijelovima originalnih struktura, pojavile mahovinaste naslage. U najgorem su stanju kontrafori naslonjeni na unutrašnju i vanjsku stranu objekta (sl. 16 – 19). Originalan vezivni materijal je oslabio i popucao, a na nekim je dijelovima primjetan i njegov potpuni gubitak – to je utjecalo na ispadanje komada opeke od kojih su kontrafori izgrađeni ili barem olakšalo zadaću vandala koji su dislocirali dijelove građevinskog materijala. Prezidani dio opečne klupe koja se proteže uz unutrašnju stranu je kompaktna, no čini se kako prilikom restauratorskih postupaka reške između opeka na pojedinim dijelovima nisu na adekvatan način ispunjene zamjenskim vezivnim materijalom (sl. 21). Na zaštitnom sloju žbuke kojim je prekriven opečni dio klupe primjetne su uzdužne i poprečne pukotine (sl. 20). Iako

²⁰⁴ Isto, str. 22-24.

²⁰⁵ *Management plan for the Roman town of Siscia, Croatia – Ljubljana Process II: Rehabilitating our common heritage*, 2014., 22-24.

zahvaćeni mahovinom, kameni elementi postamenata su i dalje u relativno dobrom stanju. S druge strane, njihovi opečni dijelovi zahtjevaju rekonstrukciju.

15 – zaštitna kapa II zida žitnice; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

16 – Kontrafor s vanjske strane SZ zida žitnice; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

17 - Kontrafor s unutrašnje strane JI zida žitnice; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

18– Kontrafor s vanjske strane II zida žitnice; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

19– Kontrafor s vanjske strane II zida žitnice; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

20 – raspadajući zaštitni sloj opečne klupe; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

21 – profil opečne klupe; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

Iako je na pojedinim mjestima primjetan gubitak originalnog vezivnog materijala, veći je dio jugozapadnih zidina, baš kao i postavljena zaštitna kapa, i dalje u dobrom stanju. Ipak, duž zaštitne kape i na nekim dijelovima lica zidina uočljive su bijele staklaste nakupine (sl. 25) koje su nastale uslijed kristalizacije topivih soli ili kalcifikacije. Velike su površine kamenog dijela bedema prekrivene mahovinom (sl. 23). Ostatci ugaone kule koja se nalazi na samom lomu jugozapadnih siscijskih zidina djeluju potpuno destabilizirano (sl. 26 – 27). Na

dijelovima objekta primjetan je gotovo potpun gubitak originalnog vezivnog materijala te građevinske opeke od koje je sazidan.

22 – pogled na unutrašnju stranu južnog dijela zidina; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

23 – detalj unutrašnje strane južnog dijela zidina, naslage mahovine; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

24 – pogled na vanjsku stranu južnog dijela zidina; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

25 – detalj vanjske strane južnog dijela zidina, bijele staklaste nakupine; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

26 – profil SI zida ugaone kule; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

27 – oštećenja JI zida ugaone kule; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

Kada su u pitanju hodne površine prezentacijske zone, najveći propust predstavlja betonska traka koja čini granicu između sitnog kamena i travnate površine (sl. 28). Premda je

ponuđeno drugačije rješenje, ona još uvijek nije uklonjena. Nalazište je prekriveno lišćem koje svakako treba redovito uklanjati.

Hrastove daske od kojih su načinjeni gornji i donji plato tehničke kuće/vidikovca nisu u dobrom stanju – neke od njih su trule, savijene i popucale (sl. 30). Njihova upotreba nije se pokazala kao dobro rješenje. Hrastove daske stubišta su se, s druge strane, pokazale nešto otpornijima, no očigledno je da i njihov rok trajanja polagano istječe (sl. 29). Tragovi propadanja su rijetki kada su u pitanju metalni arhitektonski elementi poput čelične potporne konstrukcije i rukohvatne ograde stubišta. Ipak, ti su se dijelovi arheološkog parka našli na meti vandala te su ispisani grafitima (sl. 31). Čitava konstrukcija okulara smještenog na gornjem platou tehničke kuće je, zajedno sa smjerokazom postavljenim na njenom gornjem dijelu, znatno korodirala (sl. 32). Rasvjetne lampe postavljene unutar hodne površine lokaliteta nalaze se u iznenađujuće dobrom stanju (sl. 33). Tek su poneke od mnoštva njih razbijene. Također, kao veliku manu treba izdvojiti nedostatak informativne ploče – posjetiteljima lokaliteta trenutno nije ponuđena prilika za informiranjem o pojedinostima vezanim uz ono što izložene arhitektonske strukture predstavljaju.

28 – betonska traka koja razdvaja travnatu površinu od sitnog kamena u prezentacijskoj zoni; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

29 – hrastovo stubište; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

30 – donji plato tehničke kuće; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

31 – tehnička kuća/vidikovac; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

32 – okular; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

33 – rasvjetne lampe u hodnoj površini; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)

9. SISAK – SV. KVIRIN

Sjevernim dijelom grada Siska danas se prostire industrijsko-stambena zona. Ondje su smješteni dijelovi postrojenja tvornica alkoholnih pića i mlinarsko pekarskih proizvoda, ali i pomoćne zgrade željezničkog kolodvora.²⁰⁶ Područjem dominira neizgrađena površina veličine 1,5 ha omeđena Kvirinovom, Jagićevom, Cuvajevom i Hefeleovom ulicom.²⁰⁷ Ondje se tijekom 19. i prve polovice 20. st., uz kasnobaroknu kapelu sv. Kvirina (sl. 45), nalazilo gradsko groblje koje je kasnije premješteno na novu lokaciju.²⁰⁸

Danas je to područje arheološke zone koja je dio projekta Ministarstva kulture i Vijeća Europe koji pripada programu *Regional Programme on Cultural and Natural Heritage in South East Europe*.²⁰⁹ U sklopu projekta Arheološkog parka sv. Kvirin, 2003. godine su

²⁰⁶ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 233.

²⁰⁷ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 233., Tatjana Lolić, *Roman city of Siscia – Business plan*, Vijeće Europe, 2010., str. 6.

²⁰⁸ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 233., Tatjana Lolić, *Roman city of Siscia – Business plan*, Vijeće Europe, 2010., str. 6.

²⁰⁹ Ina Miloglav, *Arheološka istraživanja na lokalitetu sv. Kvirin – sjeverni ulaz u Sisciju*, Ciklus predavanja „Sisak u svjetlu novih arheoloških istraživanja“ (Zbornik sažetaka), 2015., str. 15.

započela istraživanja lokaliteta sv. Kvirin koji se nalazi unutar tog područja (sl. 35).²¹⁰ Istodobno s arheološkim istraživanjima započinje i konzervacija dijelova arhitektonskih struktura rimske Siscije. Među brojnim turističkim kategorijama, u novije vrijeme prednjače tematski i kulturni turizam. Stoga, glavni je cilj projekta Arheološkog parka sv. Kvirin prezentirati ostatke antičke baštine koji bi pored svoje povijesne, umjetničke i simboličke vrijednosti, utjecali i na ekonomski boljitak grada.²¹¹

U arheološkim istraživanjima, konzervatorskim postupcima i prezentaciji lokaliteta od 2010. godine sudjeluje i Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Provedenim je istraživanjima odgonetnuta kompleksna stratigrafija nalazišta. Na jednom je mjestu, primjerice, moguće pratiti čak šest horizonata unutar kojih su nastajale arhitektonske strukture – najraniji od njih je datiran u 1. st., a najkasniji, kojeg opisuje nastanak kasnobarokne kapele sv. Kvirina, u 18. st.²¹² U sklopu arheoloških istraživanja lokaliteta otkriveni su ostatci višeslojnog sjevernog gradskog ulaza, sjevernog bedema (sl. 36), glavnog karda (*cardo maximus*) i opkopa.²¹³ Na južnom dijelu lokaliteta otkriveni su ostatci reprezentativne rimske građevine (hram?) organizirane uz veliku otvorenu površinu okruženu trijemovima.²¹⁴ Područje oko tog kompleksa je između 2003. i 2008. podvrgnuto i geofizičkim istraživanjima koja su potvrdila indikacije o tamošnjem postojanju jednog od sjevernih siscijskih gradskih blokova.²¹⁵ Stratigrafiju nalazišta su bitno poremetile recentne građevinske aktivnosti, razorne eksplozije do kojih je došlo tijekom 2. svjetskog rata i tamošnja lokacija gradskog groblja koje je na novu lokaciju premješteno tek početkom druge polovice prošlog stoljeća. Samim time, arheološka i geofizička istraživanja lokaliteta su znatno otežana.²¹⁶ Radi zaštite od klimatskih utjecaja, velik je dio dosad istraženih segmenata rimske arhitekture prekriven geotekstilom te ponovo zatrpan zemljom. Izloženi dio struktura je konzerviran i zaštićen nadstrešnicom (sl. 46). Sva su preostala sisačka rimskodobna nalazišta, izuzev prezentiranog lokaliteta *Siscia in situ*, nakon provedenih istraživanja u

²¹⁰ Tatjana Lolić, Ina Miloglav, *Sisak – sv. Kvirin*, Hrvatski arheološki godišnjak 11, 2014., str. 290-292.

²¹¹ Tatjana Lolić, *Sisak – sv. Kvirin*, Hrvatski arheološki godišnjak 3, 2006., str. 203-205.

²¹² Tatjana Lolić, Ina Miloglav, *Sisak – sv. Kvirin*, Hrvatski arheološki godišnjak 11, 2014., str. 290-292.

²¹³ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 233-234., Tatjana Lolić, *Roman city of Siscia – Business plan*, Vijeće Europe, 2010., str. 6-7.

²¹⁴ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 233-234.

²¹⁵ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 264., Tatjana Lolić, *Roman city of Siscia – Business plan*, Vijeće Europe, 2010., str. 6.

²¹⁶ Ina Miloglav, *Arheološka istraživanja na lokalitetu sv. Kvirin – sjeverni ulaz u Sisciju*, Ciklus predavanja „Sisak u svjetlu novih arheoloških istraživanja“ (Zbornik sažetaka), 2015., str. 15.

cijelosti zatrpana. Lokalitet sv. Kvirin je ograđen i moguće mu je pristupiti isključivo u prisustvu arheologa ili kustosa Gradskog muzeja Sisak.²¹⁷

34 – arheološki lokalitet sv. Kvirin – zračna fotografija (preuzeto iz: Lolić 2014., str. 237., sl. 190.)

²¹⁷ *Management plan for the Roman town of Siscia, Croatia – Ljubljana Process II: Rehabilitating our common heritage*, 2014., 22-23.

35 – rezultati arheoloških i geofizičkih istraživanja lokaliteta sv. Kvirin (preuzeto iz: Lolić 2014., str. 240, sl. 193.)

9.1. SJEVERNI BEDEM ANTIČKE SISCIIJE

Položaj sjevernog bedema antičke Siscije je, zahvaljujući bilježenjima L. F. Marsiglija, poznat od početka 18. st. Uz bedem, dokumentirani su i monumentalni ulaz u antički grad te rimski opkop, odnosno jarak.²¹⁸ Na postojanje jarka ukazuje i današnja konfiguracija zemljišta na prostoru sjeverno od kapele sv. Kvirina. Na dijelove sjevernog bedema vjerojatno se nastavljaju i ostatci širokih zidina otkriveni u ulici A. Cuvaja koja se nalazi istočno od lokaliteta sv. Kvirin. Liniju bedema je od njegovog sjevernog dijela moguće pratiti i prema jugozapadu na kojem presjeca ulicu V. Jagića. To je potvrđeno geofizičkim istraživanjima provedenim 2003. godine. Južno od kapele sv. Kvirina su otkriveni ostatci prostorije koja je protumačena kao pribedemska struktura koja je dodatno podupirala glavni zid. Širina ostataka bedema u ovome dijelu grada iznosi 180 cm, a pod blagim kutem se od sjeveroistoka pruža prema jugozapadu. Izgrađen je od opeke i kamenih blokova povezanih

²¹⁸ Ina Miloglav, *Arheološka istraživanja na lokalitetu sv. Kvirin – sjeverni ulaz u Sisciju*, Ciklus predavanja „Sisak u svjetlu novih arheoloških istraživanja“ (Zbornik sažetaka), 2015., str. 15.

vapnenim mortom. Kvaliteta izvedbe nije visoka – opeka je slagana horizontalno u nedefiniranom *opusu*. Po tome se ovaj dio siscijskog bedema razlikuje od jugozapadnog dijela. Prema načinu zidanja i značajkama građevinskih elemenata, dio bedema istražen na lokalitetu sv. Kvirin treba datirati u 4. st. U neposrednoj blizini sjevernog bedema pronađen je arheološki materijal datiran u 3. i 4. st. Radi se o kasnijim primjercima tere sigilate, tarionika, tanjura, kadionica, uljanica s radioničkim pečatima i stakla.²¹⁹

36 – ostatci sjevernog bedema antičke Siscije (preuzeto iz: Lolić 2014., str. 238., sl. 191.)

9.2. SJEVERNI ULAZ – FAZE PREGRADNJI I KONZERVATORSKI POSTUPCI

Zahvaljujući dokumentaciji L. F. Marsiglija, položaj sjevernog ulaza u Sisciju također je poznat još od 18. st. U sklopu istraživanja lokaliteta sv. Kvirin provedenih između 2004. i 2013. godine odgonetnuto je da se radi o izrazito složenom, višeslojnom građevinskom kompleksu (sl. 38 – 39). Monumentalni sjeverni ulaz je izgrađivan i pregrađivan u periodu od 1. pa do 4. st. Vjerojatno se radilo o najreprezentativnijem ulazu u grad.²²⁰

Najstariji horizont arhitekture sjevernog siscijskog ulaza predstavlja drvena konstrukcija o čijem postojanju svjedoče rupe od stupova i tragovi vodoravno postavljenih drvenih greda. Nešto novijem horizontu pripada građevina trapezoidnog oblika uz koju se nalaze pravokutne

²¹⁹ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 235-239.

²²⁰ *Isto*, str. 239., 251.

bočne prostorije (sl. 37).²²¹ Trapezoidni objekt je podignut kombiniranjem opeke, kamena i drvenih građevinskih elemenata te je grubo ožbukano.²²² Sastavni dio zidane strukture su bili otvori u koje su vodoravno položene drvene grede. Otisci vodoravno i uspravno postavljenih greda su primijećeni u žbuci.²²³ Na isti su način izgrađene i bočne prostorije. Sjeverni zid trapezoidne strukture je širi od zapadnog, istočnog i južnog.²²⁴ Na području unutar i oko prostorije su pronađeni ostatci drvenih pilota koji su na tom mjestu vjerojatno umetnuti radi konsolidacije mekog i samim time za gradnju nepovoljnog tla.²²⁵ Neki od pokretnih nalaza iz istog sloja sugeriraju na dataciju objekta u 1. ili 2. st. Pronađeni su ondje pitosi, vrčevi, uljanice, novac i različiti oblici tere sigilate. Iako još uvijek nije moguće sa sigurnošću interpretirati namjenu opisane strukture koja je funkcionirala u 1. st., pretpostavlja se kako se radilo o ulazu u grad, odnosno premošćenju obrambenog jarka.²²⁶ Sljedećoj fazi izgradnje ulaza pripada portik o čijem postojanju svjedoči 5 otkrivenih postamenata koji se nalaze ispod razine glavnog gradskog karda. Prema pokretnim nalazima pronađenima u sloju, tu fazu treba datirati u 2. st.²²⁷

²²¹ Isto, str. 240-244.

²²² Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 240-244., Tatjana Lolić, Ina Miloglav, *Sisak – sv. Kvirin*, Hrvatski arheološki godišnjak 11, 2014., str. 290-292.

²²³ Ina Miloglav, *Arheološka istraživanja na lokalitetu sv. Kvirin – sjeverni ulaz u Sisciju*, Ciklus predavanja „Sisak u svjetlu novih arheoloških istraživanja“ (Zbornik sažetaka), 2015., str. 15.

²²⁴ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 240-244.

²²⁵ Tatjana Lolić, Ina Miloglav, *Sisak – sv. Kvirin*, Hrvatski arheološki godišnjak 11, 2014., str. 290-292., Marija Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011., str. 363.

²²⁶ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 240-244.

²²⁷ Isto, str. 244.

37 – trapezoidna građevina s pravokutnim bočnim prostorijama i rupe od drvenih stupova iz najranije faze ulaza (preuzeto iz: Lolić 2014., str. 242., sl. 195.)

Posljednja, a ujedno i najmonumentalnija faza nadogradnje sjevernog ulaza u Sisciju nastupa između 2. i 4. st. Za nju je karakterističan nastanak dvaju paralelnih zidova koji se pružaju u smjeru sjever – jug i flankiraju ulaz (sl. 40, sl. 43). Na sjevernoj strani, oni su omeđeni slobodnostojećim temeljima portala/trijumfnog luka. Takvi su temelji portala karakteristični za razdoblja u kojima gradski bedemi nemaju posebno izraženu obrambenu ulogu.²²⁸ Prilikom izgradnje zidova, u temeljnoj je zoni korišten kamen, a u nadtemeljnoj opeka.²²⁹ Korišten je vezivni materijal čiji je sastav blizak visoko hidrauličkim mortovima na bazi vapna.²³⁰ Grubi sloj žbuke je nakon stezanja oslikan.²³¹

Između paralelnih zidova nalazi se popločenje glavnog gradskog karda koje je, zajedno s rubnjacima, široko 9 m. Razina te ulice je na sjeveru Siscije zbog višeslojne izgradnje za 1, 60 m viša od razine iste ulice u južnijim dijelovima grada. Ostatci glavnog karda su pripadali

²²⁸ Isto, str. 239-247.

²²⁹ Tatjana Lolić, *Sisak – sv. Kvirin*, Hrvatski arheološki godišnjak 3, 2006., str. 203-205.

²³⁰ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 246., Tatjana Lolić, *Sisak – sv. Kvirin*, Hrvatski arheološki godišnjak 3, 2006., str. 203-205.

²³¹ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 246.

periodima 3. i 4. faze izgradnje gradskog ulaza. Već u 1. st. je na sjeverni siscijski ulaz pristizala cesta koja je do grada preko Emone i Andautonije vodila iz Akvileje.²³²

38 – različite faze sjevernog ulaza u Sisciju – pogled sa sjeverozapada (snimio: F. Jajčinović)

²³² *Isto*, str. 247-251.

39 – različite faze sjevernog ulaza u Sisciju – pogled sa sjevera (snimio: F. Jajčinović)

U kolovozu, rujnu i listopadu 2006. godine su na ostacima sjevernog ulaza u antičku Sisciju provedeni konzervatorsko-restauratorski radovi koje je predvodio akademski kipar i restaurator Ivica Grošinić. Radove je nadzirala Tatjana Lolić, zaposlenica konzervatorskog odjela u Zagrebu. Naglasak je bio na konsolidaciji arhitektonskih struktura iz antičkog doba, odnosno spomenutih dvaju paralelnih zidova koji su bili dijelom glavnog ulaza u Sisciju i od njih odvojene slobonostojeće temeljne zone portala/trijumfalnog luka (sl. 40 – 41). Kako bi se osiguralo dovoljno prostora za izvođenje konzervatorsko-restauratorskih radova, bilo je potrebno ukloniti dijelove zemlje koja je okruživala arhitektonske strukture. Ta se intervencija odvijala uz prisutnost arheološkog nadzora.²³³

Paralelni zidovi posljednje faze nadogradnje ulaza otkriveni su na veoma plitkoj razini, direktno ispod humusnog sloja. Najveća oštećenja tih struktura su mehaničkog karaktera, a nastala su u drugoj polovici 20. st. prilikom izvođenja temeljne zone ogradnog zida zemljišta predviđenog za izgradnju dječjeg vrtića. Prilikom te intervencije koja je izvedena uz korištenje teške mehanizacije, dijelovi rimskih zidova su izbačeni iz ležišta. Drugim riječima, čitava je zidana struktura destabilizirana sve do temeljne zone. Zapadniji od dvaju rimskih

²³³ Tatjana Lolić, *Sisak – sv. Kvirin*, Hrvatski arheološki godišnjak 3, 2006., str. 203-205.

zidova nastao je na položaju starijeg rimskog kanala koji prilikom izgradnje novije strukture nije pravilno zatrpan. Nepovoljna priprema za temeljenje rezultirala je nestabilnom temeljnom zonom kod koje je bilo potrebno izvršiti konstruktivno-statičku sanaciju.²³⁴

Slobodnostojeći temelj portala/trijumfalnog luka čine dvije četverokutne baze povezane zidanom temeljnom trakom dugom oko 6 m. Prilikom njegove izgradnje korišteni su kamen i opeka međusobno povezani vezivnim materijalom na bazi vapna. Oštećenja te strukture primarno su uzrokovana nejednakom kvalitetom temeljne površine na kojoj je nastala i dislokacijom obrađenog kamenog građevinskog materijala. Četverokutne baze temelja portala/trijumfalnog luka nastale su na solidnoj opečnoj konstrukciji iz ranijeg perioda, dok je kamena traka koja ih spaja podignuta na zemljanoj podlozi. Takav način izgradnje rezultirao je uvijanjem i ulegnućem temeljne trake i pojavom pukotina na spoju trake i četverokutnih baza. Zahvaljujući čvrstoj podlozi na kojoj su sazidane, njihova se visina nije promjenila. Prema dosadašnjim pretpostavkama, ulazni je trijumfalni luk bio sastavljen od obrađenih kamenih elemenata – dva takva primjerka su pronađena u samoj sondi. Među ostacima razrušene kasnobarokne kapele koja je podignuta na položaju sjevernog ulaza u Sisciju nalaze se ostatci obrađenih kamenih blokova, rubnjaka ceste i kamenih greda.²³⁵

²³⁴ *Isto*, str. 203-205.

²³⁵ *Isto*, str. 203-205.

40 – paralelni zidovi i slobodnostojeći temelj portala/trijmunfalnog luka posljednje faze ulaza u Sisciju – pogled sa sjeveroistoka (snimio: F. Jajčinović)

Čak 40 % zidanih struktura na kojima su izvršeni konzervatorsko-restauratorski postupci trebalo je razložiti, a zatim ponovo sazidati. Premda su formalna obilježja struktura bila očuvana, one su morale biti razložene jer originalan vezivni materijal nije bio u dobrom stanju, a na pojedinim je mjestima bio primjetan njegov potpuni gubitak. Neke je dijelove temeljnih konstrukcija dvaju zidova trebalo nadomjestiti potpuno novim materijalom. S druge strane, originalno vezivo je na nekim dijelovima ziđa bilo u urednom stanju, a uz to, očigledan je bio i način obrade reški, odnosno fugi. Ti su dijelovi strukture poslužili kao uzorak prema kojem su izvedeni konzervatorsko-restauratorski radovi.

41 – zapunjavanje reški zamjenskim vezivnim materijalom(preuzeto iz: Lolić 2006., str. 205.)

42 – ispiranje temeljne zone portala/trijumfalnog luka (preuzeto iz: Lolić 2006., str. 205.)

Smjesa novog vezivnog materijala je načinjena na bazi vapna uz pogodan omjer pijeska. Korišten je kvalitetan dravski pijesak koji se u estetskom smislu nije pokazao kao dobro rješenje.²³⁶ Naime, konačna boja vezivnog materijala u najvećoj mjeri zavisi od boje samog pijeska, a kako je dravski pijesak sivkastog tona, njegovo korištenje u ovome slučaju nije

²³⁶ Isto, str. 203-205.

pogodno.²³⁷ Bolju opciju predstavlja korištenje lokalnog kupskog pijeska žućkastog tona koji odgovara boji originalno korištenog vezivnog materijala. Ideja o natkrivanju lokaliteta privremenim nadstrešnicama rodila se kako bi se izbjeglo postavljanje zaštitne kape koja, uz to što predstavlja nepovratnu intervenciju, u određenoj mjeri narušava cjelokupnu estetiku originalnih struktura i daje im umjetan izgled. Po završetku izvođenja konzervatorskih postupaka, iznad svakog je od zidova podignuta nadstrešnica koja će stvarati zaštitu od oborina. Bočne su strane zidova zaštićene postavljanjem PVC-folije. K tome, tik iznad zidova su postavljene konstrukcije izvedene od drvenih dasčica ovijene PVC-folijom i geotekstilom.²³⁸

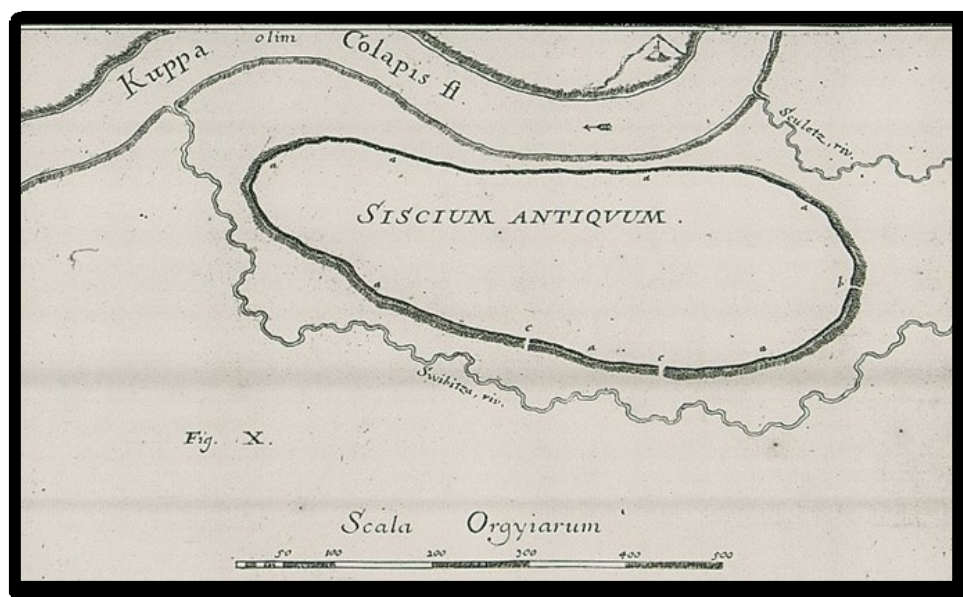
43 – unutrašnje lice istočnijeg od dvaju paralelnih zidova (snimio: F. Jajčinović)

Od svih ulaza u antičku Sisciju, jedino je položaj sjevernog precizno potvrđen provedenim arheološkim istraživanjima. Naznake smještaja nekih od preostalih ulaza mogu se iščitati iz dokumentacije L. F. Marsiglija koji osim sjevernog, u svojim nacrtima i bilješkama ističe i

²³⁷ Bernard M. Feilden, *Conservation of Historic Buildings – Third edition*, Oxford, 2003., str. 72., Tatjana Lolić, *Sisak – sv. Kvirin*, Hrvatski arheološki godišnjak 3, 2006., str. 203-205.

²³⁸ Tatjana Lolić, *Sisak – sv. Kvirin*, Hrvatski arheološki godišnjak 3, 2006., str. 203-205.

dva istočna gradska ulaza (sl. 44). Kako sam navodi, položaj sjevernog ulaza je jasno određen, dok je položaje onih istočnih pretpostavio.²³⁹

44 – L. F. Marsigli, *Danubius Pannonico Mysicus*, 1726. – tlocrt Siscije (preuzeto iz: Lolić 2014., str. 250., sl. 209.)

9.3. SANACIJA I KONZERVATORSKI POSTUPCI – JESEN 2014.

Izrazito nepovoljne vremenske okolnosti koje su u rujnu 2014. godine zahvatile područje Sisačko-moslavačke županije onemogućile su planirano provođenje arheoloških istraživanja. Lokalitet sv. Kvirin se nalazi na relativno niskom položaju u razini rijeke Kupe čiji je visok vodostaj predstavljao neprekidnu opasnost za tamošnje arhitektonske strukture. U jednom se trenutku čitavo područje lokaliteta nalazilo čak 2,50 m ispod vode. Financijska sredstva koja su te godine trebala biti iskorištena za arheološka istraživanja su zbog vanrednog stanja prenamijenjena za sanaciju lokaliteta, odnosno za konzervatorske i zaštitne postupke. Premda su se preventivne konzervatorske mjere na lokalitetu poduzimale redovito, te je poplavne jeseni bilo nužno izvršiti temeljitu sanaciju lokaliteta. Od presudne je važnosti bilo popraviti nadstrešnicu iznad ostataka kapele sv. Kvirina (sl. 46), stabilizirati temeljnu zonu portala/trijumfalnog luka, ispuniti reške zidova glavnog ulaza novim vezivnim materijalom i sanirati područje arheološkog iskopa u zoni rimskog jarka.²⁴⁰

²³⁹ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 239-247.

²⁴⁰ Tatjana Lolić, Ina Miloglav, *Sisak – sv. Kvirin*, Hrvatski arheološki godišnjak 11, 2014., str. 290-292.

45– ostatci kasnobarokne kapele sv. Kvirina (snimio: F. Jajčinović)

46– nadstrešnica iznad kasnobarokne kapele sv. Kvirina (snimio: F. Jajčinović)

Temelji portala/trijumfalnog luka, sastavnog dijela sjevernog gradskog ulaza, konsolidirani su zamjenom starog i dotrajalog vezivnog materijala zamjenskim mortom. Fugiranje reški

ulaznih zidova izvršeno je korištenjem zamjenskog vezivnog materijala – gašeno vapno : pijesak : drobljena opeka – 9 : 3 : 1. Sastavnice zamjenskog vezivnog materijala i njihovi međusobni omjeri su određeni elaboratom analize uzoraka originalno korištenog vezivnog materijala ulaznih zidova. Ti su uzorci obrađeni na Sveučilištu primijenjenih umjetnosti u Beču. Provedene su analize čiji su rezultati osigurali pravilan odabir zamjenskog vezivnog materijala zidanih struktura sjevernog siscijskog ulaza – novi vezivni materijal, čiji je sastav utemeljen na uzorcima originalnog, mora biti pripravljen na bazi vapna i imati hidraulička svojstva.

U svrhu dodatnog osiguranja nalazišta, snižena je visina tla koje okružuje arhitektonske strukture te je izgrađena rampa koja će olakšati siguran pristup području.²⁴¹

9.4. ARHEOLOŠKI PARK SV. KVIRIN I INTERPRETACIJSKI CENTAR SEGESTIKA-SISCIJA

Dosad su provedena arheološka istraživanja nepobitno potvrdila izniman prezentacijski potencijal lokaliteta sv. Kvirin. Na tom je mjestu, odlukama Ministarstva kulture i Grada Siska, predviđen nastanak ranije spomenutog arheološkog parka sv. Kvirin. Također, nekoliko desetaka metara južnije, unutar dijela zapuštenih infrastrukturnih objekata nekadašnje tvornice alkoholnih pića, nastat će i interpretacijski centar Segestika-Siscija.²⁴²

Realizacijom tog projekta vjerojatno bi se ostvario pozitivan učinak na lokalnu ekonomiju te bi se odala počast bogatom rimskom nasljeđu. Arheološkim parkom i interpretacijskim centrom upravljao bi Grad Sisak. Troškovi osiguranja i osnovnog održavanja bili bi pokriveni prihodom od ulaznica – očekivani broj posjetitelja u jednoj godini kreće se od 15 do 20 000.²⁴³ Glavni cilj projekta je dovršiti arheološka istraživanja lokaliteta sv. Kvirin te konzervirati ostatke arhitektonskih struktura iz rimskog vremena među koje se ubrajaju ostatci monumentalnog gradskog ulaza i sjeverne linije bedema. Također, u planu je prezentirati i ostatke barokne kapele sv. Kvirina te sačuvati sjećanje na kršćansko i židovsko groblje koje se na tom mjestu nalazilo u 19. st. Upravljanje lokalitetom će biti zadatak zaposlenika interpretacijskog centra čija će blizina, ukoliko za to bude potrebe, omogućiti brze intervencije ali i olakšati redovite postupke održavanja. Unutar interpretacijskog centra će se nalaziti i restauratorske radionice te multimedijски centar.²⁴⁴

²⁴¹ Isto, str. 290-292.

²⁴² Tatjana Lolić, *Roman city of Siscia – Business plan*, Vijeće Europe, 2010., str. 3., *Management plan for the Roman town of Siscia, Croatia – Ljubljana Process II: Rehabilitating our common heritage*, 2014., 32.

²⁴³ Tatjana Lolić, *Roman city of Siscia – Business plan*, Vijeće Europe, 2010., str. 3-4.

²⁴⁴ Isto, str. 7.

Sve do 2000. godine grad Sisak nije bio primamljiv turistima. Tada je, prezentacijom lokaliteta *Siscia in situ* smještenog u neposrednoj blizini crkve sv. Križa, došlo do blagih promjena. Uspješno provođenje projekta prezentacije lokaliteta sv. Kvirin i pokretanja interpretacijskog centra predstavljalo bi velik korak prema preoblikovanju identiteta grada Siska. Pored istaknute industrijske uloge, težnja je da se grad počne identificirati i kao povijesno kulturološko središte. Projekt će imati pozivitan učinak na kvalitetu života građana, a rezultirat će i pojavom novih radnih mjesta.²⁴⁵ S obzirom na gotovo nepostojeću konkurenciju, interpretativni centar i arheološki park sv. Kvirin mogli bi predstavljati jednu od popularnijih turističkih destinacija u gradu.²⁴⁶ Premda će arheološkim parkom upravljati Grad Sisak, sve će se intervencije provoditi u suradnji s konzervatorskim odjelima u Zagrebu i Sisku. Projekt će biti nadgledan i od strane predstavnika drugih institucija među kojima su Gradski muzej, Kulturni centar te Turistička zajednica grada Siska.²⁴⁷ Realizacija projekta ne može biti zaustavljena, no pojedine bi ju okolnosti poput nedostatka financijskih sredstava ili potrebe za dodatnim istraživanjima mogle usporiti. Bilo kako bilo, lokalitet se u svakom trenutku može zaštititi na duži period.²⁴⁸

Drastičnim smanjenjem radnog opsega nekad visoko razvijenih industrijskih postrojenja, grad Sisak je izgubio dio obilježja po kojima je bio prepoznatljiv. Nažalost, revitalizacija pogona za obradu željeza i nafte se još uvijek ne nazire. Ipak, iščeznuće tog dijela sisačke prošlosti ne treba pripisati zaboravu. Doprinos očuvanju sjećanja na razvijenu industriju ostvarit će se i projektom u sklopu kojeg će nastati arheološki park sv. Kvirin i interpretacijski centar Segestika-Siscija. Interpretacijski centar će biti smješten u jednoj od građevina koje su činile tvornički kompleks za proizvodnju alkoholnih pića (sl. 47).²⁴⁹ Samim time, dijelovi područja sjeverne industrijske zone poprimat će novu bitnu funkciju, a istovremeno i svjedočiti o industrijskoj baštini grada. Nova će namjena objekta poštivati onu prvotnu, a arhitektonska će rješenja biti nenametljiva. U interijer građevine bit će uvedena interpretacijska šetnica koja će se protezati na visini od 4 m (sl. 48). Time će se, osim direktne fizičke veze s dimnjakom koji će u sklopu projekta biti prenamijenjen u vidikovac, ostvariti i vizualni kontakt s arheološkim parkom. S ciljem neutralnog naglašavanja razlike između starih i novih elemenata građevine,

²⁴⁵ *Isto*, str. 7-8.

²⁴⁶ *Management plan for the Roman town of Siscia, Croatia – Ljubljana Process II: Rehabilitating our common heritage*, 2014., 32.

²⁴⁷ Tatjana Lolić, *Roman city of Siscia – Business plan*, Vijeće Europe, 2010., str. 9-10.

²⁴⁸ *Isto*, str. 11.

²⁴⁹ *Isto*, str. 7.

prilikom formiranja šetnice će biti korišteni materijali poput čelika, stakla i kortena.²⁵⁰ Očekuje se da će s otvaranjem arheološkog parka i interpretacijskog centra sjeverni dio Siska postati atraktivniji za ulaganja različitih vrsta. Ta bi industrijsko-stambena zona mogla doživjeti svojevrsan procvat te postati jedno od frekventnijih mjesta u gradu.²⁵¹

47 – zgrada budućeg interpretacijskog centra Segestika-Siscija (snimio: F. Jajčinović)

Od početka arheoloških istraživanja lokaliteta sv. Kvirin pa sve do danas, među institucijama, ali i pojedincima, primjetan je porast interesa za očuvanjem antičke baštine.²⁵² Primjerice, treba istaknuti djelovanje turističke zajednice grada Siska koja sve veću pažnju usmjerava prema arheološkoj ostavštini.²⁵³ Zanimljivo, pod budnim je okom konzervatorskog odjela u Sisku, unutar nekih od lokalnih radionica započela proizvodnja replika antičkog nakita i

²⁵⁰ *Interpretacijski centar Segestika-Siscija*, 2018. - https://sisak.hr/wp-content/uploads/2018/11/PLAKATI_final.pdf (pregledano 10. ožujka 2024.)

²⁵¹ Tatjana Lolić, *Roman city of Siscia – Business plan*, Vijeće Europe, 2010., str. 10.

²⁵² *Isto*, str. 10-11.

²⁵³ *Management plan for the Roman town of Siscia, Croatia – Ljubljana Process II: Rehabilitating our common heritage*, 2014., 26.

metalnih predmeta. Promocija projekta arheološkog parka bi u budućnosti svakako trebala poprimiti veće razmjere.²⁵⁴

48 – idejno rješenje interpretacijske šetnice budućeg interpretacijskog centra Segestika-Siscija (preuzeto iz: *Interpretacijski centar Segestika-Siscija*, 2018. - https://sisak.hr/wp-content/uploads/2018/11/PLAKATI_final.pdf)

10. SISAK – ŽELJEZNIČKI KOLODVOR

U listopadu 2013. godine je tijekom radova na rekonstrukciji željezničkog kolodvora u Sisku proveden arheološki nadzor kojim je na tom položaju utvrđeno postojanje kasnoantičkih struktura i slojeva. Potom su propisana zaštitna arheološka istraživanja tog područja smještenog tik uz sjevernu stranu zgrade kolodvora. Istraživanja lokaliteta izduženog pravokutnog oblika koji zauzima 2812 m² provedena su od siječnja do kolovoza 2014. godine.²⁵⁵ Pronađeno je mnoštvo pokretnog arheološkog materijala među kojem treba izdvojiti keramičke predmete, ali i predmete izrađene od željeza, bronce, olova, srebra, kamena, stakla i koštanih sirovina. Također, odgonetnute su i arhitektonske strukture koje svjedoče o različitim fazama urbanističkog razvoja Siscije. Iznad slojeva koji ukazuju na tamošnje postojanje latenskih (mlađe željezno doba) struktura, otkriveni su ostatci drvene građe i pilota karakterističnih za prvu fazu intenzivnije urbanizacije Siscije (augostovsko-tiberijevsko doba).²⁵⁶ Sljedeća faza urbanističkih intervencija započinje s Klaudijem, a o njoj,

²⁵⁴ Tatjana Lolić, *Roman city of Siscia – Business plan*, Vijeće Europe, 2010., str. 10-11.

²⁵⁵ Tomislav Jerončić, Maris Mesarić, Ante Paro, *Zaštitna arheološka istraživanja na poziciji Sisak – željeznički kolodvor u 2013. i 2014. godini*, Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu 16, 2018., str. 173-174.

²⁵⁶ Isto, str. 174.

kada je lokalitet Sisak – željeznički kolodvor u pitanju, svjedoče ostatci foruma, karda, kanalizacijskog sustava, manjeg trga i stambenih objekata.²⁵⁷

10.1. FORUM

Pitanje smještaja samog središta siscijske gradske jezgre, odnosno gradskog foruma, dugo je vremena bilo predmetom razmatranja. Pretpostavljalo se kako se forum nalazio na križanju glavnih gradskih ulica (*cardo* i *decumanus*) te da se vjerojatno prostirao površinom približne veličine dvaju gradskih blokova.²⁵⁸ Prema tom je dijelu grada vjerojatno bila usmjerena glavnina pješačkog prometa.²⁵⁹ Pretpostavljalo se kako je područje bilo okruženo stambenim četvrtima, tržnicama, skladištima i kompleksom termi. U 4. je st. u središnjem dijelu Siscije, odnosno u neposrednoj blizini pretpostavljenog položaja gradskog foruma podignuta i monumentalna kršćanska bazilika. Ona je još 1850. g. opisana kao velika crkva s mozaičkim popločenjima.²⁶⁰ Na forumu se možda nalazio i hram posvećen kapitolijskoj trijadi, odnosno Jupiteru, Junoni i Minervi.²⁶¹ Prema nekim pretpostavkama, ondje se možda nalazio i amfiteatar.²⁶² Cjelokupna zona koja se proteže između dviju središnjih ulica usmjernih u pravcu istok – zapad te zona kojom je obuhvaćen pretpostavljeni položaj karda, smatrala se područjem na kojem se možda nalazio siscijski forum.²⁶³

Velik dio navedenih pretpostavki je potvrđen zahvaljujući rezultatima arheoloških istraživanja lokaliteta Sisak – željeznički kolodvor. Ondje su otkriveni ostatci antičkog foruma koji se od zapada prema istoku pružao u duljini od 70 m. Slojevi podno te javne površine datirani su u prva desetljeća 1. st., odnosno u period Augusta i Tiberija. Shodno tome, ostaje za zaključiti kako je forum antičke Siscije oblikovan za vrijeme vladavine cara Klaudija.²⁶⁴ Forum je nastao polaganjem obrađenih četverokutnih vapnenačkih ploča (2m x 1m x 15cm) na podlogu od manjeg kamenja utisnutog u pjeskovitu površinu. Najbolje očuvani dio foruma je onaj sjeveroistočni (sl. 49) čiji su ostatci pronađeni na središnjem

²⁵⁷ Isto, str. 193.

²⁵⁸ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 296.

²⁵⁹ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, Bjelovarski učitelj 26, br. 1 – 3, 2021., str. 17.

²⁶⁰ Aleksandra Faber, *Građa za topografiju antičkog Siska*, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu 6-7, 1972, str. 155.

²⁶¹ Alen Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, Bjelovarski učitelj 26, br. 1 – 3, 2021., str. 17.

²⁶² Dejan Pernjak, Vlatka Vukelić, *Public and private games in ancient Siscia*, *Histria Antiqua* 21, 2013, str. 253.

²⁶³ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 154-155.

²⁶⁴ Tomislav Jerončić, Maris Mesarić, Ante Paro, *Zaštitna arheološka istraživanja na poziciji Sisak – željeznički kolodvor u 2013. i 2014. godini*, Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu 16, 2018., str. 178.

dijelu lokaliteta. Uz rubove tog dijela foruma otkriveni su ostatci kamenih odvodnih kanala.²⁶⁵ Osim vapnenačkih ploča koje su korištene kao primaran materijal kod originalne izgradnje siscijskog foruma, pronađeni su i ostatci pješčenjačkih ploča. One su vjerojatno korištene u kasnijim fazama funkcioniranja foruma i to prilikom njegova popravljavanja ili rekonstrukcija. Velik dio popločenja antičkog foruma je uništen sredinom 19. st. uslijed izgradnje infrastrukture sisačkog kolodvora.²⁶⁶

Iako je položaj siscijskog foruma odnedavno arheološki potvrđen, važno je spomenuti i jedno drugo područje koje se dugo vremena smatralo potencijalnom lokacijom centralnog dijela antičkog grada. Radi se o lokalitetu smještenom u neposrednoj blizini rijeke Kupe, na današnjoj šetnici.²⁶⁷ Ondje su krajem 19. st., unutar i oko zgrade Malog Kaptola pronađeni ostatci klesanih kamenih ploča velikih dimenzija. Smatralo se da se radilo o dijelovima forumskog popločenja. Nešto kasnije, u zgradi su provedena i arheološka istraživanja u sklopu kojih je pronađeno dodatnih šest kamenih ploča.²⁶⁸ Na važnost tog mjesta upućivao je i pronalazak žrtvenika posvećenog Jupiteru i Junoni.²⁶⁹ Sredinom 20. st., tijekom iskopavanja vršenih nedaleko spomenutog lokaliteta, pronađene su još tri kamene ploče sličnih dimenzija.²⁷⁰ U prilog ubiciranju siscijskog foruma na to mjesto išli su i nalazi nekolicine natpisa, postamenta Hadrijanove skulpture, fragmenata građevnih natpisa kojima su navedene namjene javnih zgrada (*macellum, porticum, basilica*) i imena graditelja te ulomci mramorne grede. U blizini su pronađeni i ostatci kapitela korinskog reda.²⁷¹ Iako su navedeni pronalasci upućivali na to da se u blizini tog položaja nalazila javna površina, oni ipak nisu bili dostatni za donošenje čvrstih zaključaka.²⁷² Takav bi smještaj foruma predstavljao znatno odstupanje od pravila urbanističkog uređenja poštovanih od strane Rimljana. U Jaderu, Saloni i Aseriji, forumu nisu bili smješteni u samim geometrijskim središtima gradskih jezgri.²⁷³

²⁶⁵ Isto, str. 179.

²⁶⁶ Isto, str. 180-182.

²⁶⁷ Aleksandra Faber, *Građa za topografiju antičkog Siska*, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu 6-7, 1972, str. 155.

²⁶⁸ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 145.

²⁶⁹ Aleksandra Faber, *Građa za topografiju antičkog Siska*, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu 6-7, 1972, str. 155.

²⁷⁰ Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 146.

²⁷¹ Aleksandra Faber, *Građa za topografiju antičkog Siska*, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu 6-7, 1972, str. 155.

²⁷² Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014., str. 154.

²⁷³ Isto, str. 148.

49 – sjeveroistočni dio foruma antičke Siscije (preuzeto iz: Jerončić, Mesarić, Paro 2018., str. 180., sl. 7.)

10.2. *CARDO MAXIMUS*

Uz zapadni rub antičkog foruma, u smjeru sjever – jug, pružala se glavna gradska komunikacija – kardo (*cardo maximus*). Otkriveni su ostatci ceste široke 5,5 m, nešto uzdignutijih rubnika i pješačkih pločnika (sl. 50).²⁷⁴ Kardo je također načinjen od vapnenačkih ploča od kojih su neke, na pojedinim mjestima, utisnute u dublju razinu podloge od ostalih. Takva je vrsta destabilizacije strukture vjerojatno uzrokovana učestalim i dugogodišnjim prometovanjem vlakova. Dio vapnenačkih ploča koje su bile postavljene uz uzdignute rubnike je ostao sačuvan, dok je njihov dio koji se pružao sredinom kolnika devastiran, odnosno uklonjen. Ispod središnje linije pružanja karda otkriveni su i ostatci opečnog odvodnog kanala koji je uslijed novovjekovnih građevinskih intervencija i široke upotrebe rimskog građevinskog materijala gotovo u potpunosti razgrađen. Zahvaljujući pronalascima poput brončanog novca careva Valentinijana i Valensa u reškama kolnika, rubnika i pločnika, moguće je pretpostaviti da je cesta funkcionirala i u razdoblju kasne antike. Ostatci istog cestovnog pravca otkriveni su i na lokalitetima Sisak – Sv. Kvirin i Sisak – Lučka kapetanija. Zapadno od karda se nalazio otvoreni prostor javne namjene/trg koji je, baš poput nešto istočnijeg glavnog gradskog foruma, vjerojatno bio popločen. Na tom su se

²⁷⁴ Tomislav Jerončić, Maris Mesarić, Ante Paro, *Zaštitna arheološka istraživanja na poziciji Sisak – željeznički kolodvor u 2013. i 2014. godini*, Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu 16, 2018., str. 184.

položaju, obzirom na nalaze kapitela i mramornih ploča, možda nalazile građevine reprezentativnog karaktera.²⁷⁵

50 – ostatci glavnog karda i kanalizacijskog sustava (preuzeto iz: Jerončić, Mesarić, Paro 2018., str. 186, sl. 16.)

10.3. PREZENTACIJA ARHEOLOŠKIH NALAZA S LOKALITETA SISAK – ŽELJEZNIČKI KOLODVOR

Rekonstruirani željeznički kolodvor u Sisku je prvi hrvatski željeznički kolodvor u sklopu čijeg su uređenja prezentirani podatci o nalazima pronađenim tijekom tamošnje provedbe zaštitnih arheoloških istraživanja. Rekonstrukcija kolodvora je trebala biti dovršena krajem 2014. godine, međutim, radovi su znatno prolongirani zbog nailaska na vrijedne arheološke nalaze koji potječu iz antičkih vremena. Presentacija ostataka rimskog foruma, karda i drugih arhitektonskih struktura bila je nužna, a u tu se svrhu razmatralo čak i premještanje sisačkog kolodvora na neku drugu lokaciju do čega naposljetku ipak nije došlo.²⁷⁶ Presentacija arheoloških nalaza je uključena u posljednju fazu uređenja kolodvora nakon završetka rekonstrukcije.²⁷⁷

²⁷⁵ Isto, str. 187.

²⁷⁶ "Tako vam je to uvijek u Sisku", <http://www.szz.hr/tako-vam-je-to-uvijek-u-sisku> (pregledano 15. ožujka 2024.)

²⁷⁷ "Presentacija arheoloških nalaza na kolodvoru", <https://sisakportal.hr/sisak/presentacija-arheoloskih-nalaza-na-kolodvoru/> (pregledano 15. ožujka 2024.)

Zahtjevi muzejske i konzervatorske struke zbog specifičnog položaja na kojem se ovaj značajan arheološki lokalitet nalazi nisu mogli biti u potpunosti ispunjeni. Pronađene arhitektonske strukture ali i pokretne nalaze odlučeno je predstaviti kroz devet infopanela koji su postavljeni na različitim lokacijama novouređenog gradskog kolodvora (sl. 54 – 55).²⁷⁸ U vitrini smještenoj na zapadnom zidu pothodnika predloženi su presjek arheološkog iskopa u mjerilu 1:2 i najvažniji nalazi s lokaliteta (sl. 52).²⁷⁹ Na zidovima pothodnika je žutom linijom označena razina pružanja popločenja antičkog foruma (sl. 51). Istočni zid pothodnika također ima informativnu funkciju – predloženo je porijeklo pojedinih pokretnih nalaza pronađenih na lokalitetu (sl. 53).

51 – zapadno stubište pothodnika; žuta horizontalna linija svjedoči o razini tla na kojoj su pronađeni ostatci forumskog popločenja (snimio: F. Jajčinović)

²⁷⁸ “Tako vam je to uvijek u Sisku”, <http://www.szz.hr/tako-vam-je-to-uvijek-u-sisku> (pregledano 15. ožujka 2024.)

²⁷⁹ “Tako vam je to uvijek u Sisku”, <http://www.szz.hr/tako-vam-je-to-uvijek-u-sisku> (pregledano 15. ožujka 2024.), “Prezentacija arheoloških nalaza na kolodvoru”, <https://sisakportal.hr/sisak/prezentacija-arheoloskih-nalaza-na-kolodvoru/> (pregledano 15. ožujka 2024.)

52 – zapadni zid pothodnika; vitrina s prikazom presjeka arheološkog iskopa i pozicijama pronalaska važnih nalaza (snimio: F. Jajčinović)

53 – istočni zid pothodnika; prikaz lokacija s kojih su potekli neki od nalaza pronađenih na lokalitetu (snimio: F. Jajčinović)

54 – informativni panel 4/9 (snimio: F. Jajčinović)

55 – pogled prema jugu; informativni panel 2/9 (snimio F. Jajčinović)

Popločenje dijela vanjskih kolodvorskih hodnih površina također je uređeno na specifičan način – dio područja siscijskog foruma je naznačen popločenjem koje svojim oblikom i orijentacijom djelomično odgovara stvarnom izgledu i poziciji foruma. Ono je omeđeno dvjema metalnim trakama s natpisima *FORUM* (sl. 56). Na sličan je način naglašena i pozicija na kojoj su pronađeni ostatci siscijskog karda – ondje je postavljeno popločenje čije uređenje vjerno podsjeća na izgled ostataka pronađene rimske ceste (sl. 57). Položaj karda je na zapadnoj strani rekonstrukcije obilježen metalnom trakom s natpisom *GLAVNI KARDIO/CARDO MAXIMUS* (sl. 58). Vapnenačke ploče koje su činile antički forum predviđeno je restaurirati, a potom i postaviti na različitim lokacijama na kolodvoru.²⁸⁰

Na netipičan su način uređene i zidne površine kolodvorske čekaonice – putnici će se, promatrajući brojne slikovne prikaze, moći informirati o povijesti Siska, odnosno o rezultatima ondje provedenih arheoloških istraživanja (sl. 59). Pojedini će prikazi svjedočiti i o izgradnji samog željezničkog kolodvora.²⁸¹ Kod same provedbe prezentacije ovih vrijednih nalaza olakotnu je okolnost predstavljala kvalitetna suradnja s glavnom projektanticom rekonstrukcije kolodvora koja je upute i ideje konzervatorskog odjela u Sisku uvrstila u projektnu dokumentaciju.²⁸²

²⁸⁰ "Prezentacija arheoloških nalaza na Okolodvoru", <https://sisakportal.hr/sisak/prezentacija-arheoloskih-nalaza-na-kolodvoru/> (pregledano 15. ožujka 2024.)

²⁸¹ *Isto* (pregledano 15. ožujka 2024.)

²⁸² "Tako vam je to uvijek u Sisku", <http://www.szz.hr/tako-vam-je-to-uvijek-u-sisku> (pregledano 15. ožujka 2024.)

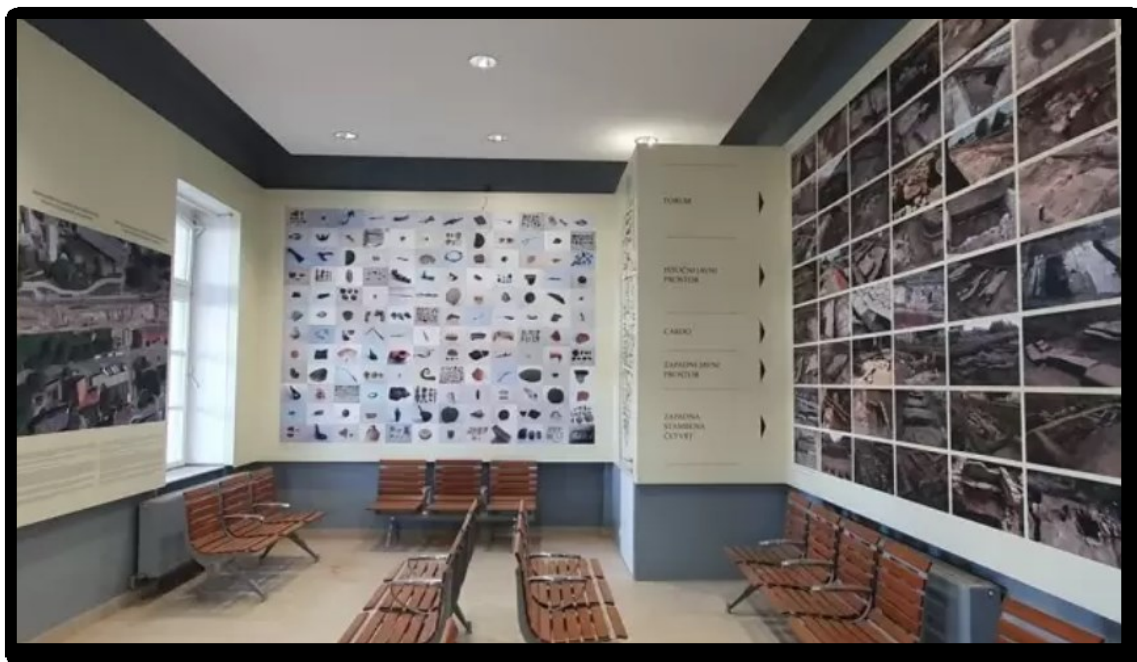
56 – metalna traka s natpisom *FORUM* razgraničava rekonstrukcije popločenja glavne gradske ulice (lijevo) i foruma (desno) (snimio: F. Jajčinović)

57 – rekonstruirani izgled karda (snimio: F. Jajčinović)

58 – rekonstrukcija dijela popločenja glavnog gradskog karda (snimio: F. Jajčinović)

59 – čekaonica sisačkog kolodvora (preuzeto iz: *Prezentacija arheoloških nalaza na kolodvoru*”, <https://sisakportal.hr/sisak/prezentacija-arheoloskih-nalaza-na-kolodvoru/> (pregledano 15. ožujka 2024.)

11. ZAKLJUČAK

U radu je na primjerima nekolicine arheoloških nalazišta istaknut znatan prezentacijski potencijal kojeg posjeduju ostatci antičke Siscije. Uz opisani tijek njihovih istraživanja, spomenuti su i konzervatorsko-restauratorski zahvati izvršeni u svrhu njihove zaštite, odnosno prezentacije – pružen je uvid u metodologiju njihova provođenja.

Arheološki park *Siscia in situ* otvoren je nekoliko godina nakon završetka istraživanja položaja nedaleko sisačke crkve sv. Križa. Konsolidacija, odnosno zaštita ondje otkrivenih arhitektonskih struktura nastalih u antičkim vremenima predstavlja ogledan primjer dobro provedene konzervatorsko-restauratorske prakse. Dovođenju lokaliteta u stanje što bliže onom izvornom pristupljeno je s velikom pažnjom. Ostatci zidova žitnice (*horreuma*) i jugozapadnog dijela siscijskog bedema prekriveni su zaštitnom kapom. Dijelovi struktura koji su se nalazili u raspadajućem stanju razgrađeni su te ponovo sagrađeni. Prilikom takve vrste intervencija su, kako pravila struke i nalažu, korišteni originalni građevinski materijali pronađeni na samom lokalitetu i novi vezivni materijal načinjen prema izvornome uzorku. Nužno je pažljivo i redovito motriti stanje u kojem se zaštićene strukture nalaze – iz tog je razloga 2007. godine nastao *Izveštaj o stanju, mjerama zaštite i održavanju lokaliteta Siscia*

in situ kojeg su sastavili djelatnici konzervatorskog odjela Ministarstva kulture. Sadržaj tog rada prvenstveno se odnosi na opis stanja u kojem se pojedini dijelovi struktura nalaze. Shodno tome, preporučeno je i provođenje novih konzervatorsko-restauratorskih zahvata. Dio konsolidiranih i restauriranih struktura u dobrom je stanju ostao sve do današnjeg dana, dok je dio zreo za nove prepravke. Bilo kako bilo, realizacija projekta arheološkog parka *Siscia in situ* pokazala se kao dobra ideja – lokalitet je s vremenom postao jedan od prepoznatljivih simbola grada Siska i obavezno odredište svakog turista koji posjeti grad.

Nadalje, u radu je spomenuto i arheološko nalazište Sisak – sv. Kvirin. Premda još uvijek nisu službeno prezentirani, ondje su također otkriveni ostatci arhitektonskih struktura antičkog predznaka. Mjesto je to na kojem se nalaze ostatci jedinog dosad arheološki potvrđenog ulaza u antičku Sisciju. Pored toga, ondje su otkriveni i ostatci sjevernog dijela gradskog bedema i glavne gradske ulice – karda. Na lokalitetu su provedena i geofizička istraživanja čiji rezultati svjedoče o tamošnjem postojanju brojnih drugih arhitektonskih struktura. Radi se o još jednom sisačkom lokalitetu izuzetnog prezentacijskog potencijala. Samim time, nastala je ideja o pokretanju arheološkog parka Sisak – sv. Kvirin i interpretacijskog centra Segestika-Siscija. Ondje su također u svrhu očuvanja ostataka antičke arhitekture provedeni konzervatorski i restauratorski radovi. Njihova je izvedba bila uspješna – otkriveni se ostatci i danas nalaze u sjajnom stanju. K tome, kod dijela je struktura upotrijebljena i metoda zaštite ponovnim zatrpavanjem, a nad jednim je dijelom postavljena nadstrešnica. U godinama koje slijede bili bi poželjno oživjeti ideju o tamošnjem nastanku arheološkog parka i interpretacijskog centra te učiniti ono što je potrebno kako bi se provođenje projekta ubrzalo – sjeverni, pretežito industrijski dio grada Siska bio bi obogaćen sadržajima primamljivim lokalnom stanovništvu i turistima.

Glavni se kardo antičke Siscije s tog položaja pružao prema jugu – dobro očuvani ostatci iste ceste otkriveni su i na lokalitetu Sisak – željeznički kolodvor. Osim toga, ondje su pronađeni i dijelovi popoločenja glavnog gradskog foruma. Navedeni su nalazi zajedno s mnoštvom pronađenog pokretnog arheološkog materijala vrlo brzo privukli pažnju arheološke struke. Njihov je značaj zahtijevao uspostavu nekog oblika prezentacije, a s obzirom na to da kolodvorsku infrastrukturu nije bilo moguće premjestiti, konzervatori su zajedno s projektantima rekonstrukcijskih radova bili primorani na improvizaciju. Rezultat je nekolicina inovativnih rješenja – na nesvakidašnji su način uređeni kolodvorski pothodnik, hodne površine i čekaonica. Primjer prezentacije lokaliteta Sisak – željeznički kolodvor prvenstveno je spomenut jer predstavlja jedan od brojnih problema na koje konzervatorska i

arheološka struka mogu naići. Uspješno proveden projekt istovremeno ukazuje i na važnost promišljanja o novim ili rijetko upotrijebljenim rješenjima.

12. POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

1 – <i>Siscia in situ</i> (1); Sisak – sv. Kvirin (2); Sisak – željeznički kolodvor (3) (izradio: F. Jajčinović)...	2
2 – karta s prikazom provincije Panonije (preuzeto iz: Šašel Kos 2017., str. 193., sl. 1)	9
3 – Gornja (<i>Pannonia Superior</i>) i Donja Panonija (<i>Pannonia Inferior</i>) (Trajan); njihova podjela na četiri manje provincije: <i>Pannonia Prima</i> , <i>Pannonia Savia</i> , <i>Pannonia Secunda</i> , <i>Pannonia Valeria</i> (Dioklecijan) (preuzeto iz: Buzov 2011: str. 358., sl. 1)	11
4 – ostatci jugozapadnog bedema i žitnice s crkvom sv. Križa u pozadini; Trg bana Josipa Jelačića, Sisak (snimio: F. Jajčinović)	28
5 – sjeverozapadni zid žitnice s kontraforima; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)	30
6 – jugoistočni zid žitnice s kontraforima; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)	30
7 – opečna ožbukana klupa smještena uz unutrašnju stranu SZ zida žitnice; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)	32
8 – postament s cipusom; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)	33
9 – pogled na sam jugozapadni dio siscijskog bedema; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)	35
10 – pogled na južni dio zidina; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)	35
11 – unutrašnji profil južnog dijela bedema; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)	36
12 – ugaona kula jugozapadnih zidina Siscije; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)	37
13 – profil sjeverozapadnog zida ugaone kule; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)	37
14 – gornji plato tehničke kuće; ožujak 2024. (snimio: F. Jajčinović)	40
15 – zaštitna kapa JI zida žitnice; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	42
16 – Kontrafor s vanjske strane SZ zida žitnice; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	43
17 – Kontrafor s unutrašnje strane JI zida žitnice; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	43
18 – Kontrafor s vanjske strane JI zida žitnice; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	44
19 – Kontrafor s vanjske strane JI zida žitnice; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	44
20 – raspadajući zaštitni sloj opečne klupe; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	45
21 – profil opečne klupe; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	45
22 – pogled na unutrašnju stranu južnog dijela zidina; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	46
23 – detalj unutrašnje strane južnog dijela zidina, naslage mahovine; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	46
24 – pogled na vanjsku stranu južnog dijela zidina; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	47

25 – detalj vanjske strane južnog dijela zidina, bijele staklaste nakupine; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	47
26 – profil SI zida ugaone kule; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	48
27 – oštećenja II zida ugaone kule; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	48
28 – betonska traka koja razdvaja travnatu površinu od sitnog kamena u prezentacijskoj zoni; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	49
29 – hrastovo stubište; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	50
30 – donji plato tehničke kuće; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	50
31 – tehnička kuća/vidikovac; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	51
32 – okular; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	51
33 – rasvjetne lampe u hodnoj površini; stanje u ožujku 2024. (snimio: F. Jajčinović)	52
34 – arheološki lokalitet sv. Kvirin – zračna fotografija (preuzeto iz: Lolić 2014., str. 237., sl. 190.)	54
35 – rezultati arheoloških i geofizičkih istraživanja lokaliteta sv. Kvirin (preuzeto iz: Lolić 2014., str. 240., sl. 193.)	55
36 – ostatci sjevernog bedema antičke Siscije (preuzeto iz: Lolić 2014., str. 238., sl. 191.)	56
37 – trapezoidna građevina s pravokutnim bočnim prostorijama i rupe od drvenih stupova iz najranije faze ulaza (preuzeto iz: Lolić 2014., str. 242., sl. 195.)	58
38 – različite faze sjevernog ulaza u Sisciju – pogled sa sjeverozapada (snimio: F. Jajčinović)	59
39 – različite faze sjevernog ulaza u Sisciju – pogled sa sjevera (snimio: F. Jajčinović)	60
40 – paralelni zidovi i slobodnostojeći temelj portala/trijumfalnog luka posljednje faze ulaza u Sisciju – pogled sa sjeveroistoka (snimio: F. Jajčinović)	62
41 – zapunjavanje reški zamjenskim vezivnim materijalom (preuzeto iz: Lolić 2006., str. 205.)	63
42 – ispiranje temeljne zone portala/trijumfalnog luka (preuzeto iz: Lolić 2006., str. 205.)	63
43 – unutrašnje lice istočnijeg od dvaju paralelnih zidova (snimio: F. Jajčinović)	64
44 – L. F. Marsigli, <i>Danubius Pannonico Mysicus</i> , 1726. – tlocrt Siscije (preuzeto iz: Lolić 2014., str. 250., sl. 209.)	65
45 – ostatci kasnobarokne kapele sv. Kvirina (snimio: F. Jajčinović)	66
46 – nadstrešnica iznad kasnobarokne kapele sv. Kvirina (snimio: F. Jajčinović)	66
47 – zgrada budućeg interpretacijskog centra Segestika-Siscija (snimio: F. Jajčinović)	69
48 – idejno rješenje interpretacijske šetnice budućeg interpretacijskog centra Segestika-Siscija (preuzeto iz: <i>Interpretacijski centar Segestika-Siscija</i> , 2018. - https://sisak.hr/wp-content/uploads/2018/11/PLAKATI_final.pdf)	70
49 – sjeveroistočni dio foruma antičke Siscije (preuzeto iz: Jerončić, Mesarić, Paro 2018., str. 180., sl. 7.)	73

50 – ostatci glavnog karda i kanalizacijskog sustava (preuzeto iz: Jerončić, Mesarić, Paro 2018., str. 186, sl. 16.).....	74
51 – zapadno stubište pothodnika; žuta horizontalna linija svjedoči o razini tla na kojoj su pronađeni ostatci forumskog popločenja (snimio: F. Jajčinović)	75
52 – zapadni zid pothodnika; vitrina s prikazom presjeka arheološkog iskopa i pozicijama pronalaska važnih nalaza (snimio: F. Jajčinović).....	76
53 – istočni zid pothodnika; prikaz lokacija s kojih su potekli neki od nalaza pronađenih na lokalitetu (snimio: F. Jajčinović)	76
54 – informativni panel 4/9 (snimio: F. Jajčinović).....	77
55 – pogled prema jugu; informativni panel 2/9 (snimio F. Jajčinović).....	77
56 – metalna traka s natpisom <i>FORUM</i> razgraničava rekonstrukcije popločenja glavne gradske ulice (lijevo) i foruma (desno) (snimio: F. Jajčinović)	79
57 – rekonstruirani izgled karda (snimio: F. Jajčinović).....	80
58 – rekonstrukcija dijela popločenja glavnog gradskog karda (snimio: F. Jajčinović)	80
59 – čekaonica sisačkog kolodvora (preuzeto iz: Prezentacija arheoloških nalaza na kolodvoru”, https://sisakportal.hr/sisak/prezentacija-arheoloskih-nalaza-na-kolodvoru/ (pregledano 15. ožujka 2024.).....	81

13. POPIS LITERATURE

1. Z. Burkowsky, *Nekropole antičke Siscije*, Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 10, Zagreb, 1993., str. 69-80.
2. M. Buzov, *Segestika i Siscija – topografija i povijesni razvoj*, Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 10, Zagreb, 1993., str. 47-68.
3. M. Buzov, *Problem povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji*. U: M. Pelc (ur.), *Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb, 2004., str. 463 – 468.
4. M. Buzov, *Ancient settlements along the Sava river*, *Histria Antiqua* 20, 2011, str. 355-374.
5. *Conservation Guidelines – Mortars, pointing and renders*, The Irish Centre for Architectural Conservation and Training
6. Bruno Diklić, Tatjana Lolić, *Feasibility study – Roman town of Siscia*, Integrated rehabilitation project plan/survey of the architectural and archaeological heritage

(IRPP/SAAH) – Regional programme for cultural and natural heritage in south east Europe 2003 – 2008., 2006.

7. I. Drnić, I. Miletić Čakširan, *Naselje iz mlađega željeznog doba na lijevoj obali Kupe u Sisku: Strabonova »Σισκία«?*, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu 47, br. 1, 2014., str. 147 – 251.

8. A. Durman, *Iron resources and production for the Roman frontier in Pannonia*, Historical Metallurgy 36, 2002, str. 24 – 32.

9. A. Faber, *Grada za topografiju antičkog Siska*, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu 6-7, 1972, str. 133-159.

10. B. M. Feilden, *Conservation of Historic Buildings – Third edition*, Oxford, 2003.

11. A. Henry, John Stewart, *Mortars, renders & plasters – Practical Building Conservation*, London, 2011.

12. M. Hoti, *Sisak u antičkim izvorima*, Opuscula archaeologica 16, Zagreb, 1992., str. 133-163.

13. Tomislav Jerončić, Maris Mesarić, Ante Paro, *Zaštitna arheološka istraživanja na poziciji Sisak – željeznički kolodvor u 2013. i 2014. godini*, Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu 16, 2018., str. 173-199.

14. R. Košćević, *Metalna produkcija antičke Siscije*, Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 11-12, 1997., str. 41 – 63.

15. Tatjana Lolić, Ivana Miletić, Tomislav Petrinc, *Izveštaj o stanju, mjere zaštite i održavanje lokaliteta Siscia in situ na Trgu bana Josipa Jelačića u Sisku*, Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjeli u Zagrebu i Sisku, 2007.

16. Tatjana Lolić, *Sisak – sv. Kvirin*, Hrvatski arheološki godišnjak 3, 2006., str. 203-205.

17. Tatjana Lolić, *Roman city of Siscia – Business plan*, Vijeće Europe, 2010.

18. Tatjana Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtne dokumentacije*, M. Sanader (mentor), Zagreb, 2014.

19. Tatjana Lolić, Ina Miloglav, *Sisak – sv. Kvirin*, Hrvatski arheološki godišnjak 11, 2014., str. 290-292.
20. *Management plan for the Roman town of Siscia, Croatia – Ljubljana Process II: Rehabilitating our common heritage*, 2014.
21. Matija Marić, *Konzervacija rimske arhitekture u Hrvatskoj*, diplomski rad, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.
22. I. Miletić Čakširan, *Tipološko kronološka klasifikacija rimske keramike iz Siscije*, A. Durman (mentor), Zagreb, 2019.
23. Ina Miloglav, *Arheološka istraživanja na lokalitetu sv. Kvirin – sjeverni ulaz u Sisciju*, Ciklus predavanja “Sisak u svjetlu novih arheoloških istraživanja” (Zbornik sažetaka), 2015., str. 15-16.
24. V. Nenadić, *Prilog proučavanju antičke Sisciae*, Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 3 – 4, 1986/1987., str. 71 – 102.
25. D. Pernjak, V. Vukelić, *Public and private games in ancient Siscia*, *Histria Antiqua* 21, 2013, str. 251-264.
26. M. Šašel Kos, *Rijeka Noar u Strabonovoj geografiji*, *Scrinia Slavonica* 15, 2015., str. 343-352.
27. M. Šašel Kos, *The Sisciani in the Roman Empire*, *Studia Europaea Gnesnensia* 16, 2017., str. 173-200.
28. R. Škrkulja, *Zbirka koštanih igala Gradskog muzeja Sisak*, Godišnjak Gradskog muzeja Sisak br. 10, Sisak, 2010., str. 425-467.
29. R. Škrkulja, T. Tomaš Barišić, *Od Segestike do Siscije*, 35. prije Krista, katalog izložbe, Sisak, prosinac 2015. – veljača 2016.
30. R. Škrkulja, *Opeke u Sisciji*. U: V. Čakširan, R. Škrkulja (ur.), Katalog izložbe – Oš’ kupit ciglu?, Sisak, 2021., str. 7-35.
31. T. Tomaš, *Sisak – Žitni magazin, retencijski bazen 8 (RB 8)*, Hrvatski arheološki godišnjak 3, Zagreb, 2006, str. 202-203.

32. A. Vukelić, *Antička Siscia – početak i kraj jednog razdoblja u rimskoj Panoniji*, Bjelovarski učitelj 26, br. 1 – 3, 2021., str. 7 – 22.

33. Z. Wiewegh, *Otkriće kule zapadnih zidina rimske*

Siscije, Arheološki radovi i rasprave 14, 2004., str. 121-140.

14. POPIS IZVORA

1. “Prezentacija arheoloških nalaza na kolodvoru”, <https://sisakportal.hr/sisak/prezentacija-arheoloskih-nalaza-na-kolodvoru/> (pregledano 15. ožujka 2024.)

2. “Tako vam je to uvijek u Sisku”, <http://www.szz.hr/tako-vam-je-to-uvijek-u-sisku> (pregledano 15. ožujka 2024.)

3. *Interpretacijski centar Segestika-Siscija*, 2018. - https://sisak.hr/wp-content/uploads/2018/11/PLAKATI_final.pdf

15. SUMMARY

The paper describes various phases of urban development of ancient *Siscia*, one of the most prominent cities of the Roman province of *Pannonia*. Numerous remains of architectural structures which have been an integral part of almost all archaeological and geophysical researches conducted in the area of modern city of Sisak testify about their details. The importance of utilizing presentation potential of roman heritage in Sisak is explained through examples of archaeological sites *Siscia in situ*, Sisak – st. Quirinus and Sisak – railway station. However, the focus of the paper is primarily on the description of conservation and restoration methods applied during the consolidation or protection of the ancient structures discovered within the researches of the mentioned sites.

KEY WORDS: Ancient *Siscia*, Archaeology, *Cardo maximus*, Forum, Conservation, Restoration, *Siscia in situ*, Sisak – st. Quirinus, Sisak – railway station...